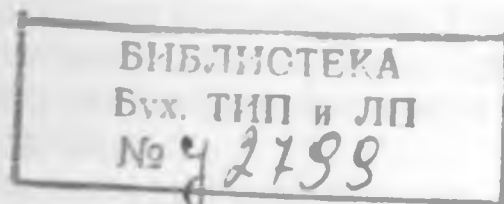

63.3(54)

0-48

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат ва жамият қурилиши академияси

«Ойина»
(1914-1915 й.)

“Академия” нашриёти
Тошкент
2001

мавжуд булгани ҳолда тадқиқотчилар бу манбалардан фойдаланган рус ёки бошқа чет эл олимларининг фикрига суянаётган ҳоллар ҳам учрайди. Бу эса, айрим ҳолларда, чалкашликларга, хатоларга сабаб бўлмокда. Ваҳоланки, тарих билан шугулланувчи олим ўзи урганаётган давр юкса-ҳодисаларини бировнинг фикри асосида эмас, авваламбор илк манбалар асосида ўзи ҳолис тадқиқ этиши, ўз муносабатини билдириши илмдаги асосий талабдир. Иккинчи ёки учинчи манбалар эса ёрдамчи материал бўла олади, ҳолос.

Шуларни эътиборга олган ҳолда, Туркистон тарихини ёритувчи илк манбалардан бири - "Ойина" журналидан бир қанча мақолаларни танлаб, китобхон эътиборига ҳаюла этмокдамиз. Ушбу нашрни тайёрлашда жон куйдирган олимимиз Наим Норкулов ва тадқиқотчи Камолиддин Рабимовга чин дилдан ташаккур билдирамыз.

Мақолаларнинг тили ва услуби, айрим имло тузатишларини ҳисобга олмаганда, асл ҳолида сақлаб қолинди. Ҳар бир мақола сарлавҳасидан олдин қисқача изоҳ ва тушунилиши қийин сўзлар учун китоб охирида лугат берилди.

Алишер Азизхужасев

ИБТИДОЙ МАКТАБЛАРИМИЗНИНГ ТАРТИБСИЗЛИГИ ЁХУД ТАРАККИЙНИНГ ЙЎЛИ

Мактабларни ислох қилиш тарафдори муаллим Нисзий Ражабзода ўз мақоласида ибтидоий мактаблар замон талабига жавоб бера олмай қолганлигини далиллар билан исбот этади. Зеро тараққиёт мактабдан бошланади; илму маърифатсиз миллат маҳкум ҳолга тушади.

Мактаб ва мадраса бир миллатнинг, ҳатто бани одамнинг даражаси тараққий ва таолоси деб бўладур. Фақат тараққий ва таоло, мактаб ва мадрасаларнинг қўлигига бўлмайинча, балки низом ва тартиблик бўлуб, яхши идора этилмоғи ила бўладур. Дунёда мавжуд миллатлар тараққийни ибтидоий мактабдан бошларлар. Ҳақиқатан, тараққий ва таоло учун биринчи йўл ва асос мактабдур. Мактаб ислох қилинса умум ишлар ислох ва тартибга кирди, деб бўладур. Чунки камроқ бўлса ҳам ислох қилинган мактабдан чиққан болалар ислохпарвар бўладурлар. Биз туркистонийларга лозимдурки, болаларимизнинг кўз очиб кура турган 8-10 йиллар умр сарф қилатурган “дорут-тарбия”лари бўлган мактабларнинг ҳолига назари диққат ила қарасак, ҳоҳ Бухоро, Самарқанд, Тошқанд, ҳуллас, умум Туркистон шаҳарларинда бўлган мусулмон кариндошларимиз инсоф ила фикр қилсалар, мактабларимизни куп паришон ва беинтизом ҳолатда кўрарлар. Таҳзиб ва тасфийи ахлоқ деган нарса мактабларимизда ҳеч йўқ. Муддати таҳеил куп узок бўлганлиги учун куп кишилар болаларини 8-10 йил мактабга қўёлмайдурлар. Чунки қудрати истеъдодлари етмайдир. Ҳам мактабларимизга интизом йўқдур. Шунинг учун мактабга юрган болаларимиздан 10 ё 8 нафардан 2 ё 3 нафар ахли савод бўлуб чиқадурлар.

Мактабларда зарур китоблардан таълим бермаганлари ва уқутан китобнинг маъносини болаларга билдурмаганлари учун болалар уқимок ва ёзмакдан бошқа мактабдан ҳеч бир маълумот ололмайдилар. Мактаб ва мадраса бир миллат ва бир қавмнинг эмас. Бутун кураи арзда яшайтурган инсонларнинг даражаси тараққий ва таолоси бўлуб, мактаб

ва мадрасалари бўлмаган, ёхуд бўлуб-да низом ва тартибга қўюлмаган миллатнинг ҳоли паришон, мозийси барбод ва истиқболи қоронғу ва умидсиз буладур. Бугун Бухорода юзларча мадраса ва қарийб 350 қадар ибтидоий мактаблар бордур. Булардан ҳеч бириси тартиб ва интизомлик эмас...

Илмнинг фазилати нима эканини ақлу эҳн ила билмоқ мумкин бўлгандек Қуръони Карим ва Ҳадиси шарифга ҳам баён қилинуб, таҳсилу таълим ҳақкинда ташвиқу тарғиблар кўпдур. Илму фан ҳадди эътинда саноат жумласидан бўлганлиги учун бошқа санъатлар каби маданият ва умронга тобсдур. Маданият илгари кетган ҳолда илм ҳам тараққий этиб илгари кетадур. Нафси илм санъат жумласидан бўлган каби таълим ва тарбия равишлари ҳам санъат жумласидандур. Бано алайҳ замон ва маданият тараққий этиб эҳтиёж ва изтироқ каби шайлар қўвоқсз бўлганча ва тарбиянинг равиш ва суръатлари ҳам тағйир ва табдил топадур. Бул тариқа тағйир этуб узгарганига ақлу фаросат аҳллари ҳам иттифок этгандурлар. Бизларга ўхшаш оламга масҳара бўлуб, ўз ораларида бул (усули жадид) ва ул (усули қадим) деқуб низолашуб турганлар. Асри саодатда илмлар ҳамиша қалбларда саҳлануб, умумий таълим ва тадрислар жомеъларда бўлинуб эди. Сўнгралари маслаҳат иқтисосига қараб илмни, нашр (тарқатмоқ) учун маҳсус жойлар ҳозирлаб, онларга (мактаб ва мадраса) деган номлар қўюбдурлар. Шундан маълум буладурки, асри саодатда мактаб, мадрасалар йўқ экан, сўнгра зуҳур топубдур. Ҳозирда мактабларни идора жихатидан мактаби умумия ва мактаби хусусия деқуб, иккига ойирдилар. Таълим ва тадрис назаридан ҳам ибтидоий, рўшдий, эъдодий ва олий номларига тақсим қилинуб юритиладур. Ибтидоий мактаблар эса инсонларнинг энг илгариги ва маориф хонаси бўлуб, онда: заруриети диния, одоб, ахлоқ, ўқув, ёзув, кироат ва ҳуруфот дарслари таълим этилуб таҳсил қилинур. Ибтидоий мактаблар болаларни қандай бир йўл ва маслакга кирмоқ хоҳласа, ул йўл ва маслакка ёрайтурган суратда бир қувват пайдо қилуб чиқарга ҳозир этуб берадур. Шунинг учун ибтидоий мактаблар кўп олдин тутиладур. Илму маърифатсиз ҳеч бир миллат муборизайи ҳаёт майдонида туролмас. Хоҳ ул миллат миллати ҳокима ва хоҳ миллати

махкума бўлсун илму маърифатдан маҳрум бўлганлиги учун бошқа санъат ва ҳунар соҳиби бўлган миллатларнинг оёғи остида эзилурга мажбур бўладур. Чунончи, зироат, саноат, тижорат каби лавозимоти инсониятнинг вужудга келмоғи мактаб, мадрасаларнинг тартиблик дарсларнинг замон ва маконга мувофиқ бўлганлигидандур.

Миллати маҳкум сифати ила ёшойтургон миллатлар агарда ўзларининг дин ва миллиятларни гойиб этмай ёшомокчи бўлса аларга давлат ва бойлик ҳосил этмоқ лозим бўладур. Бой бўлган миллат албатта дунёда яшай оладур. Ул миллатнинг динига эмас, ҳатто миллиятига ва шахсиятига ҳеч ким тега олмайду. Масалан, ерсиз, сувсиз қолган яҳудийларнинг ҳолига қараб ибрат олсак ҳам бўладур. Аларни ҳар бир мамлакат халқи ўзларининг ерида турганларига рози бўлуб изн ва жавоб бермайлар. Лекин, алар ҳамонда турарлар. Аларга қарасак қандай улуг ва катта шаҳарларнинг энг яхши ва энг тузук жойларига турарлар. Нимага яхши жойларда турарлар. Чунки яҳуд миллати бадавлат ва ҳунарманддур. Ҳунарлик ва бой бўлмоқ учун нима лозимдур? Албатта илму маърифат лозимдур. Илму маърифат учун мактаб, мадрасаларнинг ислох қилинуб, низом ва тартибга киргузилмоғи лозимдур. Ҳунар ва маърифатлик бўлган миллатларнинг халқлари фақир ва бечора бўлуб, дарвешлар қиёфатига кируб, гадоилик қилуб юрмайлар. Қўрармизки, ерлари оз, халқ ва аҳолиси кўп бўлган Англия ва Германия мамлакатлари илму санъатлар орқасида ер юзининг бойлигини ўзларига қоратуб олибдурлар. Аммо ерлари кўп, халқи оз. Нима эксак, шул ҳосил бўлурлик. Эрон, Бухоро мамлакатлари фақир бўлуб, ўзгаларнинг турли мол ва матоларига мухтож бўлуб турадурлар. Бухоро ва Туркистон мусулмонлари учун зироатдан сунгра энг аҳамиятли нарса савдо ва тижоратдур. Мусулмон деҳқон ва чўпонларининг меҳнати соясида умум Туркистондан ҳар йил икки юз миллион сўмга қарийб нарса ҳосил бўладурки, шунинг юздан тўксони яҳудий тужжорининг қўлидан ўтаду. Фақат биз мусулмонлар ҳар ишда кейин борганимиздек савдо ва тижоратда яҳудийларнинг асири бўлдук.

Биз ерли мусулмонларга ҳаммоллик ва маъмуриятдан бошқа ортиқ бир мавқеъи муҳим қолмади. Катта бино ва

магозинларни соҳиби ва хожаси яҳудийдир. Меҳнат қилувчилар биз мусулмонлардурмиз. Бутун савдо ва тижоратни қўлига олган ҳомийсиз яҳудий миллатидур. Яҳудийларга ўпка қилмаймиз ва адоватимиз йўқдур. Алар ўз гайрат ва маҳоратлари ила ушбу пояга чиқдилар. Ҳар қанча нуқсон ва айб эса яна ўзимизгадур. Савдо ва тижоратда яҳудийлар тутган йўлни тутмадук. Яҳудийлар билган ишни биз билмадик. Бизлар эса айшу ишрат ила умр ўтқардук. Имдод ва муъованат қилувчиларга қўл узатмадик. Биз ташаббус қилсак ҳар ишда бизга руслар ёрдам қилурлар. Зотан, руслар ҳам бизнинг бу ҳолимизга таассуф қиладурлар. Биз савдо ва тижоратда ҳам қуруқ сўз ва тасқ ила урун тутмаймиз. Яна илмга, мактабга муҳтож бўлурмиз. Бизни тараққий ва таоло қилдиргувчи ибтидоий мактабдур. Бизга йўл кўрсатмоқ ва бизни тараққий қилдурмоқ, уламо ва руҳонийларнинг вазифаси эди. Лекин булар ўз вазифаларини ийфю этмай, бизларни жаҳолатда қолдуруб, ҳароб қилдилар. Худойи таоло жазоларини берсун, омин!

Энг катта олим, муфти аъёнимиздаи: “Исломнинг бу ҳолатга тушганига сабаб нима?” деб сўрар эсак, “Алҳамдулиллоҳ, исломга ҳеч нима бўлган йўқ”, мазмунида жавоб оладурмиз.

Афандилар! Такрор айтарманки, катталардан умид кесмоқ керак. Бизни ва қора гуруҳ аъомни тараққий қилдирувчи, жаҳл ва асоратдан қутқарувчи мактабдур. Биз туркистонийларнинг гоят муҳим масаламиз мактаб масаласидур. Мактабларимиз муайян бир йўлга кирса, яъни ислоҳ ва танзим топилса, мунинг орқасидан бошқа миллий, диний ишларимиз ислоҳ йўлига кируб, миллатимизнинг ҳар жиҳатдан тараққий этмоқи ва юзларимизга нажот ва рифоҳият эшикининг ўзидан ўзи очилуб кетмоғи мумкиндур. Яқин фурсатда “Ойина” хон қариндошларимизга: оз замонда кўп тараққий этган миллатларнинг йўлларидан бирисини ёзиб тақдим этарман. Иншооллоҳ таоло!”.

Бухоро: Нисзий Раҳибзода.

“Ойина”, 1914, 38-сон.
906-911-бетлар.

КЕНГАШ МАЖЛИСИ ВА ТУРКИСТОН МУСУЛМОНЛАРИ

Петербургда Русия мусулмонлари кенгашига. Русия бўйича 35 нафар вакил қатнашадиган бўлиб, шундан 10 нафари Туркистондан бориши лозим эди. Мусулмон аҳолининг сони шунга тақрибан 2-3 нафар вакил жунатинг” деган телеграмма келди. Руҳония идоралари масаласи қўйилиши лозим эди. Уламолар тайёргарлик қўрмадилар. Натижада, бирор нафар ҳам вакил кенгашга бора олмади. “Кенгаш мажлисидан... маҳрум бўлди”, деб ёзди “Ойина” журнали.

Ушбу сарлавҳа ила муътабар “Садойи Туркистон” рафиқимиз ёзду: “Петербургда бўлатурган кенгаш мажлисларининг бири дохилия назоратида 30 апрелдан бери давом этмакдур. Иккинчиси эса мусулмон фракциясининг раиси Тасфелуф жанобларининг гайрат ва илтиҳодига ҳукуматдан рухсат олинган бўлди, 10 июндан 25 июнгача давом этмоғи миллий жаридаларимизнинг ҳар бирида эълон этилди. Бу мажлисда Туркистон идораи руҳониялари ҳақида ҳам суз қўзғолмоқчи ва Туркистондан ҳам бир неча вакиллар чақирилмоқчи ва мунинг учун ҳар ерда машварат мажлислари ясаб, қозихоналаримиз ва янгида очилатурган идораи руҳонияларимиз ҳақида бир қарорнома ва лойиҳа ҳозирлаб турмоқнинг зарурати такрор ва такрор этилди. Биз уйлаган эдикки, ул мажлисга чақириладурган 35 вакилдан лоақал ун нафари Туркистондан чақирилса керак. Чунки ул мажлисда қаралладурган масалаларнинг аҳамияти умумий Русия мусулмонлари учун баробар бўлганидан вакилларнинг адади нуфус элиббери ила тақсим қилинса керак эди. Ҳуқуқ шунга тақрибан қилур эди. Мусулмон фракцияси аъзоларининг виждонларини мундай бир тақсимга мажбур этадурган иккинчи хил сабаблар эса ораларида биргина бўлсун Туркистон вакилининг йўқлиги, идораи руҳониянинг ислоҳига бошқалардан зиёда Туркистон мусулмонларининг муҳтожликлари ва Туркистон идораи руҳониялари ҳозирда бутунлай бошқа тарзда бўлиб, мунга мажлисда тушундурмак учун ушбу тарққларида бир неча вакилларнинг лозими ва сойиралардур.

магозинларни сохиби ва хожаси яхудийдир. Меҳнат қилувчилар биз мусулмонлардурмиз. Бутун савдо ва тижоратни қўлига олган ҳомийсиз яхудий миллатидур. Яхудийларга ўпка қилмаймиз ва адоватимиз йўқдур. Алар ўз гайрат ва маҳоратлари ила ушбу пояга чикдилар. Ҳар канча нуқсон ва айб эса яна ўзимизгадур. Савдо ва тижоратда яхудийлар тутган йўлни тутмадук. Яхудийлар билган ишни биз билмадик. Бизлар эса айшу ишрат ила умр ўткардук. Имлод ва муъованат қилувчиларга қўл узатмадик. Биз ташаббус қилсак ҳар ишда бизга руслар ердан қилурлар. Зотан, руслар ҳам бизнинг бу ҳолимизга таассуф қиладурлар. Биз савдо ва тижоратда ҳам қуруқ сўз ва тасқ ила ўрун тутмаймиз. Яна илмга, мактабга муҳтож бўлурмиз. Бизни тараққий ва таоло қилдиргувчи ибтидоий мактабдур. Бизга йўл курсатмоқ ва бизни тараққий қилдурмоқ, уламо ва рухонийларнинг вазифаси эди. Лекин булар ўз вазифаларини ийфю этмай, бизларни жаҳолатда қолдуруб, ҳароб қилдилар. Худойи таоло жазоларини берсун, омин!

Энг катта олим, муфти аъенимиздан: “Исломнинг бу ҳолатга тушганига сабаб нима?” деб сўрар эсак, “Алҳамдулиллоҳ, исломга ҳеч нима бўлган йўқ”, мазмунида жавоб оладурмиз.

Афандилар! Такрор айтарманки, катталардан умид кесмок керак. Бизни ва қора гуруҳ авомни тараққий қилдирувчи, жаҳл ва асоратдан қутқарувчи мактабдур. Биз туркистонийларнинг гоят муҳим масаламиз мактаб масаласидур. Мактабларимиз муайян бир йўлга кирса, яъни ислоҳ ва танзим топилса, мунинг орқасидан бошқа миллий, диний ишларимиз ислоҳ йўлига кируб, миллатимизнинг ҳар жиҳатдан тараққий этмоқи ва юзларимизга нажот ва рифоҳият эшикининг ўзидан ўзи очитуб кетмоғи мумкиндур. Яқин фурсатда “Ойина”хон қариндошларимизга: оз замонда кўп тараққий этган миллатларнинг йўлларидан бирисини ёзиб тақдим этарман. Иншооллоҳ таоло!”.

Бухоро: Нисёий Ражабзода.

“Ойина”, 1914, 38-сон.
906-911-бетлар.

КЕНГАШ МАЖЛИСИ ВА ТУРКИСТОН МУСУЛМОНЛАРИ

Петербургда Русия мусулмонлари кенгашига. Русия бўйича 35 нафар вакил қатнашадиган бўлиб, шундан 10 нафари Туркистондан бориши лозим эди. Мусулмон аҳолининг сони шунини тақозо этар эди. Марказдан "2-3 нафар вакил жунатинг" деган телеграмма келди. Рухония идоралари масаласи қўйилиши лозим эди. Уламолар тайёргарлик курмадилар. Натижата, бирор нафар ҳам вакил кенгашга бора олмади. "Кенгаш мажлисидан... маҳрум бўлдик", деб ёзди "Ойина" журнали.

Ушбу сарлавҳа ила муътабар "Садойи Туркистон" рафкимиз ёзду: "Петербургда булатурган кенгаш мажлисларининг бири дохилия назоратида 30 апрелдан бери давом этмакдадур. Иккинчиси эса мусулмон фракциясининг раиси Тсфкелуф жанобларининг гайрат ва ижтиҳодида ҳукуматдан рухсат олинган бўлуб, 10 июндан 25 июнгача давом этмоғи миллий жаридаларимизнинг ҳар бирида эълон этилди. Бу мажлисда Туркистон идораи рухониялари ҳақида ҳам суз қўзғолмоқи ва Туркистондан ҳам бир неча вакиллар чақирилмоқи ва мунинг учун ҳар ерда машварат мажлислари ясаб, қозихоналаримиз ва янгида очилатургон идораи рухонияларимиз ҳақида бир қарорнома ва лойиҳа ҳозирлаб турмокнинг зарурати тақрор ва тақрор ёзилди. Биз уйлаган эдурки, ул мажлисга чақириладургон 35 вакилдан лоақал ўн нафари Туркистондан чақирилса керак. Чунки ул мажлисда қараладургон масалаларнинг аҳамияти умумий Русия мусулмонлари учун баробар бўлганидан вакилларнинг адади нуфус эътибори ила тақсим қилинса керак эди. Ҳуқуқ шунини тақозо қилур эди. Мусулмон фракцияси аъзоларининг виждонларини мундай бир тақсимга мажбур этадургон иккинчи хил сабаблар эса ораларида биргина бўлсун Туркистон вакилининг йуқлиғи, идораи рухониянинг ислоҳига бошқалардан зиёда Туркистон мусулмонларининг муҳтожликлари ва Туркистон идораи рухониялари ҳозирда бутунлай бошқа тарзда бўлиб, муни мажлисда тушундурмак учун ўз тарғифларида бир неча вакилларнинг лузуми ва сойиралардур.

...Эҳтимолки мусулмон фракцияси қошида туркистон-
лиларнинг даражаси маданияларига назаран ун нафар вакил
ортиқ кўрунгандур. Лоақал беш нафар вакил чакирмоқ
лозим эди. Эҳтимолки, даражаси маданиямизга назаран
бу ҳам ортукдур. Фақат вакил сайловдан маҳрумлик ила
маъюсланган ва кўнгли жароҳатланган 7 миллионлик стим
диндошларнинг хотирини овламоқ ва булар учун ҳаёт ва
мамонт масаласи қадар муҳим бўлган идораи руҳония масала-
сидаги тилак ва орзуларини ўз оғизларидан эшитмоқ тарақ-
қийпарвар мусулмон фракциясига фойда бермаса ҳам зарар
бермас эди. Хайр бу ҳам бўлмабдур. Фақат 2-3 вакил чакири-
лубдур. Мунинг учун ҳам мусулмон фракциясига ташаккур
айтмоқ бурчимиздур... Бизнинг таассуф қилатургон урнимиз:
Туркистондан фақат икки-учгина кишига: “Мажлисига иш-
тирок эта олмайсизми? Тезлик ила жавоб берингиз!” деб
телеграмма беруб, булардан рад жавоб олгач, бошқа бир
чорага киришилмаганлигидур. . Шундай муҳим масала ҳу-
сусинда олган даъватга ҳар қанча оғир бўлса ҳам ижобат
лозим эди. Ҳеч бўлмаганда бошқа шаҳарлар ила
хабарлашуб, борадургон кишиларни топуб исмларини арз
этмак лозим эди. Бутун Туркистондан мундай диний маж-
лисига иштирок этадургон бир-икки киши албатта топиладур
эди. Лекин начора. Нуқсон қою тарафда бўлса бўлсун, бу
кенгаш мажлисида Туркистондан биргина бўлсун вакил
бўлмаслиги кечурулмаслик бир гуноҳ ва унутмаслик бир
айб ва нуқсондур. Мунинг жазоси бутун мусулмон
фракциясига оид бўлса ҳам бир чети халқнинг руҳоний
ишларини устларига олиб турган уламоларимизга тушса
керак. Чунки, бир неча вақтдан бери жаридаларда ёзилиб
келган шундай муҳим масалага бироз аҳамият бериб,
аввалроқдан ҳозирлануб мусулмон фракцияси ила
хабарлашмоқ шуларнинг вазифалари эди.

Ўзларини дин бошлиғи санаб, халқнинг ошини сб,
тунини кийиб юрган зотлар шундай муҳим диний масала-
ларда халқнинг кунига ярамасалар қачон ярар эканлар?
“Ойина”: Биз туркистонийлар илмсизликдан Дума вакил-
лигидан маҳрум қилинган эдук. Бутун эса “Кенгаш маж-
лиси”дан ҳам маъят-таассуф маҳрум бўлдук.

“Ойина”, 1914, 35-сон,
840-842-бетлар.

ХАР МИЛЛАТ ЎЗ ТИЛИ ИЛА ФАХР ЭТАР

Садриддин Айний ўз мақоласида тилга ҳурмат, унга европача сўзларни, уларнинг туркий тилда маънодоши бўлса ҳам қушиб ишлатиш тилимизга путур етказишини қўнчаклик билан ёзади.

Замонамиздаги энг муҳим масалалардан бири-да тил масаласидур. Ҳушёр миллатлар мунинг аҳамиятини барча масалалардан ортиқ санайдурлар. Чунончи, тилларини кундан-кун софландуруб, тиллари ичига кирган бегона сўзларни ташқари отиб, ислоҳ қилурлар. Бир даражагача тилларидан хабардорлик қиладурларким, ўрни келганда бир ажнабий сузи ўрнига икки ё уч калима ўз сўзларидан қушиб адо қиладурлар. Мана шул сабабдан адабиёт ва миллиятлари кундан-кун тараққий қилиб бормоқдалар. Дарвоқе, қайси бир миллатким ўз тилини бегона лугатлардан озод сақласа ва ўз миллатини муҳофаза қилса, дин ва ойинини қўлдан бермайдур. Аммо биз туркистонликлар эса ғафлат ва жаҳолатимизнинг қўплиги сабабли, бу муҳим масаладан ҳам бехабармиз. Ўз тилимизда туркийча ва арабча сўзлар бор бўлган суратда яна ҳавасаки рус ё фаранги сўзларини ўртага сукиб истеъмол қилармиз. Икки туркистонлик турк бир-бирови ила сўзлашганда ҳавасаки рус лугатларини ўртага келтуруб суқмоқлиги айни ҳамоқат бўлса керак. Бошқа ҳушёр ва тарбиятлик миллатлар бул ишни ор ва катта айб санайдурлар. Бошқа ерлини нари қўйдук, ушбу Туркистонимизда қайси бир рус, ё қайси бир армани ўз тилини қўйиб, бир-бирови ила туркча сўйлайдур. Аммо бизнинг сўйлаганимиз вақтида ҳеч бир булмаса ҳар бир жумлада бир калима рус сузи эшитилур. Масалан: Манго бироз помогат қилинг. Они мунча иштраф қилдилар. Фалон одамнинг дукони печат қилинди. Бехмадончанинг боғига орест солдилар. Ман қарзимни софёсем тамом қилдим. Бул жой куп чиста экан. Юринг гулат қиламиз. Фалонча персийёни ёки сарт? Ваҳоланки, бул сўзларнинг ҳаммаси мусулмонча адо бўлина олур. Масалан? Помогат - ёрдам, иштраф -

жарима, печат - мухр, орест - хибс, овок, софсем - тамом, бутун, чиста - тоза, персийён - эрони, сарт - туркистоний ёки узбек. Муни ҳам айтмай қўймаймиз ким, буларни ёзмак ила мақсадимиз русча ўқимаслик ёки ўрганмаслик эмасдур. Хошокалло, ҳеч бир оқил ва ҳушлик киши русча ўқиб сўйлашмоқликнинг лузуми йўқдур, деб айтолмас. Лекин ўз тилингни қўйиб ўз ҳамзабон, ҳамдининг ила русча, фарангча ва гайра сўйлашсанг айбдур, ордур. Бошқа сўз ила гождикдур, деб айтаолур. Агар тил ва адабиётимизни муҳофаза қилмай, анга ажнабий лутат ва сўзларни қўшаберсак бироз замонда тил ва миллиятимизни йўқотурмиз. Миллиятимизни йўқотганда диннатимиз ўз-ўзила албатта йўқолур. Бас, бизга тилимизни ажнабий сўزلардан муҳофаза қилмоқлик энг биринчи муҳим бир вазифадур.

С.Айний

“Ойина”, 1914, 35-сон,
836-838-бетлар.

ЎЗ БАЙРАМЛАРИМИЗНИ ЭХТИРОМ ЭТМОҚ КЕРАК

Мақолада рамазон, қурбон ва мавлуд каби байрамларни бекор ўтказмасдан, шу кунларда миллий ва диний масалаларни ҳал қилмоқ жойизлиги ўқтирилади. Янги мактаблар, миллий тилда иккинчи-уч газета чиқа бошлади. Улар юситадики миллий ва диний ишларимизни ислоҳ қилиш лозимлиги таъкидланади.

Ер юзидаги ҳар миллат, хусусан, ҳиссиёти диния ва миллияси ила мутахассис бўлган мутамаддун миллатлар ўзларининг муқаддас диний ва миллий байрамларини ҳурмат қилуб, байрам кунларида одатий касбу корларини таътил этарлар. Ва ўз динларинча муқаддас саналган байрам кунларини қариндош ва ёру дўстларининг ҳолидан хабар олмоқ, халқ фойдасини назар эътиборга олиб, мажлислар ясаб, миллий ва диний маслаҳатлар ила ўтқарурлар. Улар ўз манфаати шахсиялари учун касби мол ва таҳсили сарват йулида нақадар ижтиҳод этсалар, замоне келганда нафъи халқ ва таъмини истикбол йулида ҳам ғайрат ва сарфи мол этмакдан тортинмайлар. Ҳатто вақти келганда натан ва миллат йулига жон фидо қилмоқни ўзларига шараф ва саодат билурлар. Хулоса: ўзга миллатлар таҳсили маориф ва сарватни нақадар севсалар, дин ва миллат байрамларини ҳам шул нисбатда яхши қуруб, оқча учун байрам ва миллий ишлардан воз кечмайдилар. Энди ўзимизга келсак: ҳафталик жумъа байрамимиз нари турсун йилда бир маротабадан келатургон ийди рамазон ва қурбон ва мавлуд кунларида ҳам касбу коримиздан қўл тортмаймиз. Баъзан қўл тортганда ҳам шундай муқаддас кунларни, кадр хикматини билмай, самовархоналарда чойхўрлик, базм мажлисини қуруб, жувон ўйнатмоқ ва майхоналарда юруб ичгулик, фахш ва фасод ила ўтқарурмиз.

Бубин тафъути раҳ, аз кужост тоба кужо.

(Мазмуни: Йўлнинг фарқига боргин: касрдан касрга боради.)

Бу нимадандур? Аҳкому фалсафиёти диниямиздан ҳақкинча хабардор бўлмаганимиздан. Муҳтарам дин бош-

ликларимизнинг ўз вазойифи динияларини эҳмол қилиб, хар ишни тақдирга ҳавола қилганларидан тўтриси жаҳолатни ҳукмфармоликидандур, десак фикримизга асобат қилган бўлурмиз. Хар ҳолда биз истиқболимиздан навмед эмасмиз. Чунки бу сўнг кунларда бизнинг Туркистонда ҳам бироз интибох асари қуруна бошлади. Онинг натижаси ўларок бир ёқдан неча адад мактаб вужудга келди. Иккинчи тарафдин ўз шевамизда икки-уч миллий жаридатар чиғабошлаб бақадрал ҳол ўз вазифаларини адо этмақдурлар. Агар ушбу ҳол ила даюм қилаверсак, яъни Туркистон ёшлари мактаби ибтидоиянинг қупаймоғига ҳаракат қилуб, жарида воситаси ила миллий, диний ишларимизнинг ислох йулини курсатаверсалар, оз замонда Туркистонимиз ҳам маданиятли мамлакатлар қаторига кируб, ҳаёт ва мамот масаласидан иборат бўлган ҳуқуқи мадания ва миллия каби шайлардан хабардор бўлуб кетишимиз шубҳасиздир. Юқоридаги сўзлардан маълум бўлурки, диний ва миллий байрамларнинг кадрини билмак учун илм керақдур. Илм-сиз миллат на дин, на байрам каби муқаддас шайларнинг ҳақиқат ва ҳикматларини танимас экан, бас биз Туркистон мусулмонларига ўз динимизни тамоман билмоқ ва миллиятимизни лозиминча муҳофаза қилмоқ учун ўзга миллатлар каби таҳсили улум ва фунун йулига ижтиҳод ва ғайрат, сабот ва истиқомат қилмоқ лозимдур.

Хар оқил ўлур гарчи ризододаи тақдир
Лскин яна тадбир оромак бошка зақодур.
Ғайратдур эдан одами хар мақсада нойил
Танбалликка майл этмаки анжоми фанодур.

“Ойина”, 1914, 35-сон,
826-827-бетлар.

БУХОРО ТЕМИРЙУЛИ

Мақола Бухоро амирлиги ҳудудидан ўтадиган темир йўл қурилиши ҳақида. Лойиҳа муҳандиси Коваленский маслаҳати билан аҳолидан 15 минг нафар хизматкор ойига 22 сўм маош билан ишга олинган. Минг нафар рус хизматчиси белгиланган. Станция таъмири учун Бухоро амири 27000 сўм маблаг ажратгани хабар қилинади.

Йўллар вазоратига тақдим қилинган Бухоро темир-йўлининг лойиҳаси мазкур вазорат тарафидан имзоланибдур. Ҳозирда ушбу лойиҳа молия вазирига ва давлат муфаттиши назоратига тасдиқ қилмоқ учун топширилибдур. 30 апрелда муҳандис Коваленский мазкур йўлнинг солинадургон жойига келиб темир йўлларига лозим бўладургон асбобларни тафтиш қилмоқдадур. Темирйўл хизматлари учун бухороликлардан 15 минг нафар хизматкор ойига 22 сўм вазифа ила олинубдур. Мундан бошқа 1000 нафар рус хизматкорлардан ҳам олинур экан. Ва ҳам йўл оқитуму-биллари ва йўлчи арбоблари келтирилубдур. Ушбу йўл учун жаноби олий Бухоро амири ҳадя қилинган саройи муваккиф - истанса қилинадур. Ушбунини таъмири учун 27000 сўм оқча тайин қилинибдур. Ҳозирда хизматкорлар Калифда - тунел қовламоқ ила, яъни тоғ кесмоқ ила машғулдурлар.

“Ойина”, 1914, 31-сон,
45-бет.

БЕХБУДИЯ КУТУБХОНАСИ

Мақолада Маҳмудхужа Бехбудий ҳовлисида кутубхона очилиши муносабати билан унда Русия ва хорижда нашр этилган китоблар арзон нархда сотилажаклиги ва аҳолидан турли китоблар комиссияга қабул қилиниши ҳақида хабар қилинади.

Доҳилия ва хорижиядаги муҳтарам ноширларга ушбу ила эълон ўлинурки, “Бехбудия кутубхонаси” исминда бир маҳзани кутуб очмоқга ҳукуматдан руҳсат олинди. Кутубхонада Русияда ва хорижда таъ бўлуб, сензуралдан ўтган ҳар навъ қадим ва жадид арабий, форсий, туркий ва фаранги китоблар, илмий ва фанний ҳарита ва асбоблар куллият ила олиниб арзон баҳо ила доналаб ва куплаб сотилур. Бехбудия кутубхонаси шаҳри Самарқанд, Русия қитъасиндаки ҳафталик “Ойина” мажалласи идорасинда “Ойина” ношир ва муҳаррири ва Бехбудия кутубхонасининг соҳиби Маҳмудхужа Бехбудийнинг ўз хонасида очилур.

Муҳтарам ноширлардан ва асар эгаларидан рижо ўлинурки, асомиал-кутублари ила энг охирги шартларини ёзсалар. Барча муомалот сидку номус доирасинда ижро ўлинур. Ҳар навъ китоблар комиссияга ҳам қабул қилинур. Кутубхонада ҳар навъ ва рангда китоб, жарида, ва китобат учун куллият ила қоғазларда бутундан бошлаб мавжуддир. Унвон: Самарқанд, Решетников жаддаси, ўз хонасинда Маҳмудхужа Бехбудий. Телефуни 290.

Ҳуканднинг тараккийпарвар тужжорларидан Обиджонбой Абдуҳолик ўгли Маҳмудуф тарафидан бир боб хуруфот матбааси очилди. Ҳукандда шул вақтгача мусулмон матбааси йўқ эди. Бул жанобнинг ҳимматлари ила мусулмон матбаасига нойил бўлинди. Бул ҳиммати миллиясиладан дулоийи Обиджон афандига изхори ташаккур этиб, худойи таолодан муваффақият тилаймиз!

“Ойина”, 1914, 27-сон,
522-бет.

ЎҚУВЧИЛАРГА ЁРДАМ КЕРАК

Махмудхўжа Бехбудийнинг ушбу мақоласида элу юрт учун маҳаллий халқдан стишиб чиққан шифокор, муҳандис, ҳуқуқшунос, бизнесмен, судя, банк соҳиблари лозимлиги, ёшларнинг замонавий билим олишлари учун “Ўқувчиларга ёрдам жамияти” тузиб, унинг маблағи ҳисобиға уларни хорижий мамлакатларға ўқишға юбормоқ зарурлиги таъкидланади.

Ҳозирги замон аҳволиға ошно кишиларға ва бошиға иш тушганларға, барча тожир ва мансабдорларға албатта маълумдурки, бизға мувофиқи замона одамлар керак. Яъни мусулмон дўктур, мусулмон муҳандис (инженер, плончи), мусулмон закунчи, тижорагхоналарда мусулмон агент, ишбошилар, подшоҳлик маҳкамаларида мусулмон судьялари, нотариус (муковилот муҳаррирлари), банкларда мусулмон саркорлари ва... керакдур. Агарда биздан мазкур тарикада одамлар стишса, тижорат ва маишат ишларида аларни бизға нафъи тегиб, яна бизни ҳукуматға яқинроқ этарлар ва ҳозирги замонанинг илм, ҳунар ва маданиятини бизларни орамизға нашр этарлар. Хулоса тараққий ва рифоҳимизға боис булурлар. Биз хоҳласакки, ўзимизни бошқаларнинг маданий ва иқтисодий ютулишидан саҳланилса, юқоридаги айтилган кишиларни ҳозирлаб, яъни олими замоний тайёрламоқимиз керакдур. Дигар тарафдан замонадан хабардор олими диний стиштурмоқ учун-да саъй ва гайрат этиш-да лозимдур. Мактаб ва мадрасаларнинг усули таълимини ислоҳ қилмоқ кераклиги кузи очик кишиларға маълумдур. Аммо бу ислоҳотни ким ижро этар? Русча ўқимоқ лозим. Ким ўқитар? Замонча илми диний ва замоний керак. Они ўзи булурми? Мана бу суолларға жавоб лозим, ҳеч нимарса керак йўқ. Ота-бободан қолган нимарсадан бошқа ҳар шайи бидъат ва залолат деганларни ўз ҳолиға қуймоқ керак. Чунки алар ўйламасдан ва баъзилари муҳокама ва мулоҳазасиз сўйлайдур. Шариятға ҳар бир нафълик илмни ўқумок қарз ва лозимдур. Чунончи, ҳазрати пайгамбаримиз с.а. дейдиларки, “Илм иккидур.

БИБЛИОТЕКА

Бух. ТИП и ЛП

№ 42789

Бири илми бадан, иккинчи илми дин". Албатта бадан со булмаса, дин иши маътал қолур. Яна дейдилар-ки, "Ҳукамолар ила аралаш бўлингиз!" Бас, бу ҳадислардан маълум булурки, биз мусулмонларга илми тиб ва илми ҳикмат ўқумоқ керак. Илми хирифт ва синоат ҳам фарздур. Қасб фарздур. Ҳар бир фарзнинг илмини билмоқ яна фарздур. Ва бул фарзларга ҳеч ким мункир бўлолмайду. Илми дунё доим саъй ва тажриба ила тараққий этар. Масалан, беш юз сана муқаддамки, илми тиб ва ҳикмат ила ҳозирги орасида ниҳоят катта фарқ бор. Асбобу даволар тараққий этган, ва аммо илми тибни маъзуки қасални даволамоқдур, тағйир топгани йўқ. Аввалги мусулмонлар тибни юнаний китобларидан ўқиб амалга киргузар эканлар. Энди русча ва фарангчадан ўқиб амалга олинса на боис бوردур? Бир қарра ўқиб билдими? Ўзиники бўлди кетти. Зотан илм муштаракдур. Билганникидур. "Илм Хитойда бўлса-да талаб қилинг"ни маъносида илми замонийдур. Ва илло, илми диннинг асли Қуръон ва ҳадис экан - Хитой мажусиларига на иш бор эди. Албатта, ҳазрати пайгамбаримизни муродлари илми замоний эди. Олайлик "бидъат"ни замони ҳазрати пайгамбаримизга, йўқ ҳар бир нимарса бидъатдур, янгидур. Бидъатни уламо икки қисмга ойиргандурлар. Халқга нафъ келтуратургон нимарсани яхши бидъат (бидъати ҳасана) дерлар. Масалан, мадраса, мактаб, минора, дорул-оҷизин ва шифохоналар бино қилмоқ, китоблар ёзмақ бидъати ҳасанадур. Замони ҳазрати пайгамбарда мадраса, минора, бу қунги китоблар, вақф, муаххазлар йўқ эди. Дигари ямон бидъат (бидъати саййиъа) ки, динга зарар келур. Баъзи уламо дерларки, гуноҳи бидъат шудурки, замони пайгамбардаги диний ақида ва амалга бир нимарса ортдурулса: ҳулоса бидъатни меъёри шулки, замони ҳазратга бўлмай, сўнгра пайдо бўлган нимарсалар агарда миллатга нафъ еткурса ва асли динга муҳолиф бўлмаса, дуруст ва илло гуноҳдур. Бас энди қараймиз, ки замона илму асбобларидан қайсики бизга нафъ келтурадур, албатта анга майл этармиз ва агарда асли динга муҳолиф бўлмаса, масалан, илми тиб динга зарар етмайду, албатта ўқурмиз. Илми ҳикмат, илми тижорат, инженерлик. Илми зироат, маъданиёт, илми синоат ва бошқалар, ҳоказо... Бу нафълик

илмларни укумоги бидъат деган кишини сузи: “Мадинаи мунавварага оташ аробага ултуруб бормок бидъат” деган кабидур. Холбуки юкоридаги илмларни минг сана мукаддамки, мусулмонлар юноний ва финикалилардан олиб таржима ва такмил этиб, беш-олти юз сана ишлаб тарақкий этдурдилар ва мусулмонларни таназули ила дунявий илмлар фарангларга утиб, бу кунги даражага етди. Мавжуд ишлар ҳеч кимга махсус эмас ва балки саъй эткувчиларни моли муштаракидур. Чунончи, билатургон кишилар учун бу дунёга кўп аломатлар бор, мазмунинда бир ояти шариф Қуръонда бордур. Бас энди уйламасдан нафълик илму ишни бидъат деб қочмоқга ва бечора халойикни тарақкий ва илм йулидан қайтармоқга на маъно бордур? Матлабимиз замоний илмларни укуйдургонларга ёрдам этмок эди. Лекин на чораки, ҳар бир ишни мукаддимасиз сўйлаёлмаймиз. Чунки ҳар шайдан аввал олдимизга бидъат деган сўз келар турар. Матлабни хулоса қилайлуқ. Юкоридаги илмларни укумок оқча ила бўлур. Оқчалик оталар ҳеч қизғонмасдан болаларини ҳукумат мактабларига бериб укутмоқлари лозим. Жамъияти хайриялар барпо этиб, оқча жамлаб фақир болаларинида жамъият оқчаси ила укутмок керак. Замоний одамлар етуштурмок учун ҳукумат мактабларига, мактабларни ислохи учун Ўрунбург, Қазон, Кирм, Кафказ ва Истанбул мактабларига, мадрасаларни ислохи учун Макка, Мадина ва Мисрга талаба юбормок керакдур. Ва ҳар бир шогирд учун ҳар сана 300 сўмдан 400 сўмгача оқча лозим. Бу шогирдларнинг муддати таҳсили 4 йилдан 12 йилгача бўлур. Бу кундан ҳаракат қилинса турт-беш йилдан сўнгра натижаси маълум бўлур. “Уқувчиларга ёрдам жамъияти”ни очмок ёшларнинг ҳиммат ва ҳамиятига мавқуфдир. Ҳукумат ҳам бу ишга яхши кўз ила қорайдур. Ёшлардан ҳиммат ва гайрат, бойлардан шафқат ва марҳамат керак.

Махмудхўжа

“Ойина”, 1914, 31-сон.

601-604-бетлар.

САМАРҚАНД ВИЛОЯТИНИНГ НУФУСИ ХУКУМАТИНИНГ САНАИ ХОЛИЯДАГИ
ХИСОБИ БЎЙУНЧА

Шаҳарлар	Нуфус	Мусулмон мактаби	Мусулмон мадрасаси	Мус. ва рус. мактаби	Русий мактаби	Мусулмон талабалари	Рус талабалари
Самарқанд	94846	92	19	2	15	2443	2108
Хўжанд	40235	30	40	1	1	-	53
Ўратепа	22704	42	5	1	1	1304	13
Жиззах	13384	20	3	1	1	897	36
Каттақўрғон	11551	34	2	1	1	830	116
Папжакент	5105	8	3	1	-	418	
Жами шаҳар	187825	226	72	7	19	5892	2326
Уёшлар							
Самарқанд	276192	825	4	2	-	6955	
Жиззах	242256	319	1	2	1	3037	39
Хўжанд	166095	175	16	-	11	1148	767
Каттақўрғон	117025	497	1	1	1	2664	80
Жами уёшларда	801568	1816	22	5	4	13804	886
Самарқанд вилоятида жамъи	989393	2042	94	13	23	19696	3212

Жадвалда ҳукуматнинг статистика маълумотлари асосида Самарқанд вилояти (Самарқанд, Хўжанд, Уратспа, Жиззах, Каттакўрғон, Панжакент шаҳарлари, Жиззах, Хўжанд, Каттакўрғон усд(синжок)лари билан) аҳолиси, мадраса, мактаб ва талабалар сони келтирилади. Ҳисоблаб чиқилса, маҳаллий аҳолининг ҳар юзидан уч нафари, русларнинг ҳар юзидан 16 нафари ўқир экан.

Юкоридаги жадвал ва бошқа ҳисобдан маълум бўлурки, Самарқанд аёлотидаги мусулмонларнинг ҳар юзидан уч нафари ва русларни ҳар юзидан 16 нафари ўқур экан ва мундан биз мусулмонларни ўқимаганлигимиз билиниб ва ҳазрати Пайгамбаримизнинг “Илм Хитойда бўлса-да талаб қилингиз”, “Талаби илм ҳар мусулмон эр ва хотунга фарздур”, “Илмни бешикдан қабргача талаб қилингиз” деган амри шарифларига буйин қўймаганимиз маълум бўлур. Ва бул ўқимасликнинг охири дунё ва охираатда раъволик бўлур.

“Ойина”, 1914, 27-сон,
513-бет.

АДАБ ВА ТАРБИЯ

Мақолада комил инсонни тарбиялаш воситалари ва инсонга комил бўлмоқ учун етти нарса: илм, номус, виждон, саъй, адаб, гайрат, тарбият, лозимлиги таъкидланади.

Адаб инсониятда кийматлик кайфият эканлиги уламнинг иттифоқлари ила собитдур. Хусусан шариат уламоси адаб ва тарбияни аҳли иймон учун лозим ва матлум билганлар. Чунончи, Ибн Масъуд радиаллоҳу анҳу ҳазратларидан иймоннинг кайфиятидан суол қилганда: “Иймоннинг ҳақиқати вожиби таолони бир ва пайгамбаримиз а.с.в. ни ҳақ билиб, адаб ва тарбиялик бўлмоқдур”, деб жавоб берганлар. Адаб ва тарбиятнинг сабабини сўраганда: “Адаб иймонининг қалъаси мақоминдандур”, деб буюрибдурлар. Дарҳақиқат иймон узи хорижда, вужуди бўлган жисмлардан бўлмагани учун, анинг қалъаси адаб ва тарбиядур, деб тавсиф қилмоқ бажодур. Ибн Масъуддан яна суол қилдиларким: “Иймоннинг ҳақиқати нимадур? Бир одамнинг иймонининг қави ва заъифлиги нимадан маълум бўлур?” Ибн Масъуд жавоб бердилар: “Ҳар кишининг иймони илми қадар, ҳар кишининг илми саъйи қадар, ҳар кишининг саъйи номуси қадар, ҳар кишининг номуси виждони қадар ва ҳар кишининг виждони ҳам анинг адаб ва тарбияси қадардир!”. Бас, маълум бўлурким, иймон ва исломга ушбу етти нимарса ила камол ҳосил бўлур экан! Дарҳақиқат саъй ва гайрат бўлмаган одамда номус ва виждон йўқлиги, номус, виждон бўлмаган кишида ҳам адаб, тарбият ва илм топилмаслиги ақалдан собитдур. Бас, илм, саъй ва гайратнинг самараси, иймон ҳам адаб ва тарбиятнинг ҳосилидур. Нечукким бир инсонга комил бўлмоқ учун олти нарса зарурдур. Шундоқ бир мусулмони комил бўлмоқ учун ушбу етти нарса лозимдур. Аларнинг муқаддимаси мактабларда ҳосил бўлур. Яъни юқорида баён қилинган илм, номус, виждон, саъй, гайрат, тарбият ушбу муборак маҳалда алко ва таълим ўлинур. Лекин мактаб бир ернинг оти бўлур, юқорида зикр бўлган етти нарсанинг ҳеч бири бул ернинг сифатидан бўла олмас. Балки бу жумлаларда мактабни зикр қилиб муаллимни мурод қилурмиз. Бас

ҳар бир муаллим мазкур етти нимарса ила мавсуф ҳоллардан бўлмоқи лозим бўлса керак. Ори, муаллим бўлган ют ҳам илм, иймон, виждон, саъй, гайрат, адаб, тарбият ва номусдан, иймон ҳосиятларидан бошқа илм, ҳилм, таҳаммул ва ҳусни ҳулқдек ислом сифатлари ила мумтоз бўлмаса - ул муаллимдан шогирдлар баҳра қилмайдурлар. Чунки муаллим атфоли башар учун модари адаб мақоминдандур. Бул тақдирда ота, она ва муаллим сар қандоқ сифат ила мавсуф булсалар, шогирд ва аълод ҳам ул сифат ила мавсуф бўлур. Чунончи, ҳазрати пайгамбаримиз буюрибдурлар: “Маъмани маълуд ул-афқад йўлда ало фитрал-ислом сам абу юмжасона ва яҳудона ва ян-сарона”. Мана матлаб, бағишлайтурган бир самара ушбу мазмундан иборат булур. Чунки тажриба ила бу йўлда бизга яқин ҳосил булгандур. Ихтиёр қилган узун таъхиримизда олдимизга чиқган ажойиботларнинг энг таъхирлиси Туркистонни қоплаб олган жаҳолатнинг қуп ва қатталиги эди. Биз ҳам жаҳолат ила қопланган аҳволи Туркистоннинг ажзосидан бир жуъ бўлганимиз учун ушбу жаҳолат ила мубораза қилмоқни узимизга фарз билиб, Андижон, Ўшдек ерларда бақадри қувват ҳаракатга бошлаган эдик. Андижонда “ман талаби жиддан фақад важада” қавли шарифининг нафъ берганини қуриб, қирғиз қариндошларимизнинг марказида бўлган Ўш қасабасига бориб чора изламоқга бошлатук. Бир-икки мартаба бориб, гуша-багуша кезган булсам-да ерлилардан таниш одамларим йўқлиги учун ҳеч бир иш қилолмай маънос қайтмоқга мажбур бўлдим. Охирида Ўш шаҳрида машҳур одамларни сўраб, ул зотлар ила ошна бўлмоқга қарор бердим. Ўтган йил ражаб ойинда Ўш қасабасининг умумий бозор қуни анда бориб бозор ишлари ила машғул бўлиб, иккинчи қуни Ўш атрофидан мирзо Фозилни хонасига бердим. Мирзо Фозилбек жаҳонгашта ва тажрибадида бир зоти олиқадр бўлганлари учун бошқалардек бизнинг зохирий қисфамизга қараб рад этмадилар, балки ҳусни қабул этиб, меҳмонхоналарига зиёфат қилдилар. Мирзо Фозилбекнинг аъйору гуфторларига диққат қилиб, сўзга бошладим. Мирзо Фозилбек ҳам ўз ҳолларига қура улуму фунунга ошно бўлганлари учун бизга муносиб жавоблар бериб, икноъ қилмоқга бошладилар. Муни қуриб сўзимиз-

нинг маржаъи аслий бўлган мактаб масаласига узатиб суол килдим: “Жаноби Мирзо Фозилбек банда зоти валонийи ваъзини эшитиб зиёратга келдим. Хар жихатдан мамнуун ва хурсанд бўлдум. Лекин бир вахтдан таассуф килурман-ким, жанобингиздек зоти мунда бўлиб туриб, бул бечора аҳолига раҳбарлик килмай ва аларни маориф йўлига савж этмайсиз...” Жаноблари бизга жавоб мақомида бир неча вақт мундан илгари мактаб бино килмок учун ҳаракатда бўлганларини ва исбот мақомида мактаб очмок учун илоий ва муфаттишдан олган ижозатномаларини кўрсатиб камоли яъс ила изҳор килдиларким, жамоат бул ишга эътино килмай беҳаракат қолгани учун мактаб бош тутмай қолди.

Мухаммад Саъид
“Ойина”, 1914, 27-сон.
509-512-бетлар.

ЯНГИ МАКТАБ

Самарқанд уезди Азиза маъсиди Абди мингбоши ва Саидахмад хожа Сиддикий томонидан янги мактаб очилгани ва банклар унга 183 сўм маблағ ажратгани ҳақида.

Самарқанд уезд (синжок) ининг Пахлавогариг ноҳиясининг волостнойи жаноби Абди мингбоши ва Сайидахмад хожа Сиддикийнинг саъйи ва гайрати ила Азиза маъсидида бир янги мактаб очилиб, биринчи дафъа 24 нафар талаба қайд бўлубдур. Мактаб кераклиги учун ноҳиянинг майда банклари 183 сўм оқча ҳадя қилибдурларки, бу Самарқанд атрофидаги кишлокларга биринчи дафъа бўлуб ва ушбуга саъй ва иштирок қилганларга ташаккур қилинур.

“Ойина”, 1914, 31-сон.
60-бет

ТАРИХ ВА ЖУГРОФИЯ

Махмудхожа Бехбудийнинг ушбу мақоласида тарих ва география фанларини урганишнинг аҳамияти ҳақида сўз боради.

Қуръони каримда тарихий хабарлар ва утган қиссалар тўғрисида кўп ояти шариф бордур. Бир хили оятларда Аллоҳи таоло тарафидан анбиёъи изом алайҳимус-саломнинг қиссаи аҳволи тарихия ва воқеайи қавмиялари баён бўлуб, яна машҳур қавму халқ ва ҳатто машҳур одамларнинг қиссаи аҳволи тарихия ва воқеалари баён бўлгандур. Чунончи, ҳазрати Одам, Нух, Довуд, Юнус, Иброҳим, Юсуф, Мусо, Исо, Шуъайб а.с. ва бошқа пайғамбарларнинг воқеалари ва умматларининг ҳодисалари баён бўлгандур. Инчунин Зулқарнайн, Лукмон, Фиръавндек махсус кишиларни ва ёинки Асҳоби Қаҳф ва қавми табба ва бошқалардек фирка ва ё қабилаларнинг аҳволи Қуръони каримда батафсил ва ёинки ижмолан баён бўлгандур. Тангри таборак ва таоло ҳазратлари тарафидан баён бўлган бу қиссалар илми тарихини, асл ва асосини ташкил берадур, ва ҳам биз мусулмонларни, утган тарих ва қиссаларни ўқуб ибратланмоқимизга буюрадур.

Шоир декор:

Ояти Қуръон, ки хубу дилкаш аст,
Шеш ҳазору шешсоду шасту шешаст.
Як ҳазораш ваълаву дигар ваъид,
Як ҳазор аз амру як наҳийи шадид.
Як ҳазори вай мисолу эътибор.
Як ҳазор аз қиссаҳои бешумор.
Понсад аз баҳси ҳалол асту ҳаром,
Сад азон тасбеҳу вирди субҳу шом.
Шасту шеш з-он гашт мансуҳул-китоб,
Хатм шуд валлоҳу аълам биссаюб.

(Мазмуни: Қуръон оятлари яхши ва кўнгул истағувчи бўлуб, олти минг олти юз олтимиш олти оятдур. Шул оятлардан бир минг ваъда, бир минги ваъид, бир минги амру фирмойиш, бир минги наҳи ва саҳланмок, бир минги

мисоли ибрат ва зарбулмасал, бир минги ҳадисиз киссаларни баён этар. Беш юзи ҳаром ва ҳалолни баён этар. Бир юз вижди зикрга тааллуқлидур. Олтмиш олтиси китоб ва динларни мансух этувчи оятлардан иборатдур).

Ўтган уламолар раҳматуллоҳ муфассир, муҳаддик мужтаҳид ва мусанниф бўлатургон кишига бир неча шарҳлар қўқбдурлар, ки аларнинг бири илми тарихни билмоқдур. Асбоби нузули Қуръон, нахий ва судури суинатни билмоқ, тарих билмоқга мавқуфдур. Ўтган уламо (салаф солиҳин) мизни асарларига қаролса илми тарих ўқумокни лозиму фараҳлиги билинур. Илми тарихни баён этувчи би муаррих декорки, Қуръони қаримнинг қарийб тўртдан бири тарих ва ахборни муҳтавидур. Дунёга яшамок учун диroyатлик бўлмоқ учун, комил ва одил бўлмоқ учун тарих ўқумок ва билмоқ керак. Подшоҳ, вазир, ҳукумат одамлари ва сиёсий кишилар учун тарих ўқумок керак. Дини исломнинг асли ҳазрати пайгамбар ва саҳобаларнинг исломият ва уммат учун чеккан жафо ва меҳнатларини билмоқ учун тарих ўқумок керак. Паст қолган ва ё тараққий қилган халқларни, жаҳонгир бўлган давлат ё нопадид бўлган ҳукуматларни билмоқ учун тарих ўқумок керак. Ўтган пайгамбарлар, дин ва умматларнинг аҳволидан мансух ва мунқариз бўлганининг сабабидан беҳабар бўлмоқ учун тарих ўқумок керак. Мусулмонлик қандай қупайди ва тараққий этди, ва ал-он на учун мусулмонлар мутаназзил этдилар. Ва иложи худдори ва тараққий надур? Муни билмоқ учун тарих ўқумок керак. Хулоса, дин ва дунёдан бохабаф бўлмоқни хоҳлайдургон ҳар ким учун тарих ўқумок керак. Чунки ҳар нимарса ва ишнинг асли ва фасли тарихдан билинур. Катта киши бўлмоқ учун тарих билмоқ лозимдур.

Усули жадида исмлик мактабларда “Тарихи ислом”, “Тарихи анбиё” исминда рисоалар таълим берилур, ки болаларни дини мубини ислом ва анбиёи изомнинг яхши билишларига боис бўлур. Аммо, маъят-таассуф, баъзи ўйламай сўйлагувчилар, тарих ва жүгрофия ўқумокни билъят ва гуноҳ, деб бечора авомни оздурадурлар. Бизни Туркистонда баъзи энг мухтарам муборак кишилар тарихдан билкулли беҳабардурлар. Ҳатто беҳабарликларидан хабарсиздурлар, ки бу беҳабарликларидан баъзан уятга қолиб,

хатто иш шармандачиликта етар. Хануз ёдимдур. Ахли мажлис ва сўрагувчи мухтарам киши ҳаётдур. Олти-етти сана муқаддам Самарқандда бир хатми Қуръон мажлисинда эдик. Энг машҳур ва олим бир эшоннинг муридларидан ва ўз фикринча олим бир киши 200 ҳонадонлик катта бир маҳалланинг имоми, мажлисда рокими ҳуруфдан кўрингиз на сўрайдур?... Тафсирилар замони пайгамбарда бор эдими? Ушбу суол катта бир имом ва ҳам ўз даъвосинча бир муллодан ва катта муршиддан руҳсат олган бир орифдан содир бўлгани учун жанобининг бу қадар беҳабарлиги мани асабларимга таъсир этиб эди. Ва анинг бу қадар бесамарлиги хайратларга қолдурган эди. Мана бул тарихни ўқимасликни гуноҳидур. Тафсирилар замони ҳазрати пайгамбардан бир неча юз сана сўнгра ёзилди. Қуръони қарим аввалдан бор эди. Ва бу кунда ҳам Қуръони қаримни тафсир қилатургон бордур. Ва янги таснифларда чиқиб турбдур. Тафсирилар замонача тафсир топилур. Аммо Қуръони қарим ҳеч тафсиру табдил топилмас... дейилиб эди.

Маҳмудхўжа
“Ойина”, 1914, 27-сон,
502-505-бетлар.

ДИЗАХДА МАКТАБ

Жиззахда биринчи бўлиб савдогар Аҳмаджон Носирбой угли томонидан усули савтия мактаби қурила бошлагани хақида.

Дизах шаҳридан ёздорларки: “Ушбу кунгача Дизах шаҳринда мактаби савтия йўқ эди. Холбуки, аксар шаҳарларнинг кишлоқларигача бу нафълик мактаб ёйилгандур. Аммо бу охир вақтларда Дизахнинг муътабар савдогарларидан мулло Аҳмаджон Носирбой угли жаноблари мактаб бино қилмоқга ният этиб фотиҳа олдилар. “Ойина” идораси янги мактаб илан дизахлик биродарларни табрик этиб, жаноби мулла Аҳмаджонга миллатпарастликлари учун ташаккур этар. Аллоҳ таоло амсолини кўпайтурсун.

“Ойина”, 1914, 12-сон.
287-288-бет.

ЗИЁЎИ АЛИМ - АЛАМЛИ ЙЎҚОТИШ

Мақолада бухоролик тарихчи, табиб ва сайёҳ Мирзо Сирожиддин ибн Мирзо Абдурауфнинг вафоти муносабати билан таржимаи ҳоли келтирилади. У 37 йил (1874-1914) умр кўрди. “Бухоро аҳли тухфаси” номли саёхатномаси, мақолалари нашр этилган.

Дуктур Собир лақабли Мирзо Сирож ҳаким ибн Мирзо Абдурауф Бухорий сафар ойининг 19, жумъа куни ҳақ раҳматига етишди. Жумъа куни Кўкалдош мадрасаси саҳнида жаноби Эшон Қозикалон имомлигидаги жумъа намози адосидан сўнг шаҳар аҳолиси ва аъёнлари, уламо ва шайхулислом, муфтийлар, 5000 нафардан зиёда жамъият иштирокида унинг жаноза намозини ўқидилар. Наъшани Қавола дарвозаси ташқаридаги аждодлари гўрхонасига дафн қилдилар. Худованди Карим раҳмат этсун.

Мазкур марҳумнинг қисқача таржимаи ҳоли: 1295 йил

хижрийда (милодий 1878) тутилган. Бошлангич таълимдан хижрийда (милодий 1878) тутилган. Бошлангич таълимдан сўнг форсий ва туркий тиллар сарфу наҳви, арабийни, диний ақоидни ўрганди. Яна рус тилидан ҳам ибтидоий таълим олди. Кейин ота касби тижорат билан шуғулланди. Форсий адабиётга татаббуъ боғларди. Йигитлигида қадим шайх услубида шеърлар ёзди. Сўнг саёхатга отланди. Россия ва Европа мамлакатларида, Истанбул, Эрон, Хиндистон ва Афғонистонни саёхат қилди. Саёхат асносида замонавий тиб илми билан шуғулланди. 1327/1909 йили Бухорога келди, тиб илми билан шуғулланди. Бир неча йил ўпка касаллигига гирифтор бўлди. Шу йили иш билан Эроннинг Решт шаҳрига борди. Бу ерда касали зўрайди. Сафар ойининг 5 куни Бухорога келди, 15 кун яшаб, 37 ёшида вафот этди.

Нашр этилган “Тухафи аҳли Бухоро” номли саёхатномаси мавжуд. “Бухорои Шариф”, “Турон”, “Самарканд”, “Ойина”, “Найбаҳор” (Тус шаҳри) газеталарида мақолалари босилган. Ундан кейин 65 яшар қари отаси, 4 яшар угли, 6 ойлик қизи қолди.

“Ойина”, 2-сониди (23-бет) шеъри босилган.
“Ойина”, 1914, 12-сон, 191-192-бетлар.

УСТОДИ МУХТАРАМ МУФТИИ ИСЛОМ ЖАНОБИ ДОМЛО ИКРОМ!

Маърифатпарвар домла Иқромнинг Бухоро амири томонидан Бухоро муфтилигига тайинланиши муносабати билан “Ойина” журналининг табриги.

Ҳазрат! Зотан, исломият жаҳонда ҳаққоният, хайру адолат нашри учун келиб экан, мурури замон ила губоралуд бўлуб, ҳозирги замон аҳли назарига қурунмаслик даражада келмоқда экан, ҳақиқатларни очиб берганингиз муқофотида бечора миллат, зоти олийларига налар қурсатдилар. Хайр, ул-да ўтди, алҳамдулиллоҳ ал-явм-инноллоҳил ямаркум ан туъ давоал-омонат ало аҳлиқа. - Мазмуни шарифига мувофиқ Бухорои Шариф муфтилигига таъйин

этганларидан камол даражада масрур ва жаноби оли
Амири Бухоро хазратларини дуо этдук. Зоти ҳаққонии
сифатларини ожизона табрик этмоқ нияти ила ушбу маъ
ризайи ночизонамизни "Ойина" воситаси-ла ҳузури пур
нурларина тақдим этмоқ ила муфтахир улурмиз.

"Ойина", 1914, 12-сон,
276-бет.

ҲУҚАНДДА УСУЛИ САВТИЯ МУАЛЛИМЛАРИ

*Қўқонда фаолият кўрсатаётган 22 нафар жалиднинг
исми шарифи келтирилади.*

Ошурали ибн Мухаммад Зоҳир, Ваххобул-Ибодий,
мулло Маҳмуджон қори, Маҳмудхўжа Аҳмадхўжа ўгли,
мулло Фулоджон Абдулқайюм, Асрорхўжа Зайниддинхўжа
ўгли, Умаржон Убайдулла ўгли, Мирзо Ҳаким Мирзо Али,
мулло Мухаммадҷонқори Мулло Нурмуҳаммад Халифа
ўгли, мулло Олимжон Аҳмадбой ўгли, мулло Мухам-
мадҷон домла Абдулҳолик ўгли, Соҳибжон Шермухам-
мадбой ўгли, Муллоҷон мулло Олимжон ўгли, мулло
Исҳоқ мулло Мухаммад ўгли, Маҳмудхўжа Сайидхўжа,
мулло Ҳожажон мулло Аҳмадҷон ўгли, мулло Исмоил
Жумъабой ўгли, мулло Маҳкам, мулло Ҳошимхон, мулло
Ғанихон, мулло Йўлдошбой, мулло Абдулла.

"Ойина", 1914, 12-сон, 276-бет.

МИЛЛАТНИ КИМ ИСЛОҲ ЭТАР?

*Ёмон иллатларга барҳам беришда масжидларда амри
маъруфдан кенг фойдаланиш лозимлиги, бунинг учун
имомлар шариат қонун-қондаларидан хабардор бўлишлари
зарурлиги ҳақида.*

Биз Туркистон мусулмонлари орасинда ҳилофи шариат
одатларни кўтилиги ҳар кимга маълумдир. Мунинг дафъи
ва ислоҳини ким этар? Бизни фикримизча мунинг дафъу
ислоҳига уламо ҳазроти камари ҳиммат боғлаб, муқаддас
меҳробу минбардан ваъз сўйлаб, аҳолига аҳкоми шариатни
билдуруб, байтуллох ҳукминдаки масжид ва жомеъларда
эртану кеч амри ба маъруф ва наҳи аз мункир этиб, ҳа-
лойик англайтургон бир тил илан панду насихат этсалар
ҳам мунинг ҳеч қўймасдан ҳар кун баъд аз намози ғажр
ва баъд аз ҳуфтан доим мухталиф мавзўлардан баҳс этса-
лар, албатта, таъсирсиз қолмас. Ҳусусан, муқаддас масжидга
сўйлаган ваъз ҳар бир муъмин қалбина ду боло таъсир этар.

Қуръони карим амри маъруф ва наҳийи мункир этмоқ
учун мавъизан панду насихат учун қўп оятлар борлиги
уламоъи ҳазротларига маълумдир.

Олами исломни ҳар тарафидаги масҷадларда халқ тили
илан ваъзу панд этмоқ жорийдир. Ялғиз Туркистон ва
Бухорога билмайман на сабабдан жорий эмас. Онингчун
халқни ахлоқу одоби исломияси кундан-кун бузилмоқда.
Ори, бизни масҷидда "салоти Масъудий" ўқилур. Мунинг
учун ҳатто вақфлар ҳам бордур. Аммо "салоти Масъудий"ни
бечора авом англамайдур. Зотан, оти имомларни ўзлари
ўқимоклари лозим. Лоақал, мазмунини авомга тушун-
дурмоқ керак. Ҳолбуки, ҳалойикга зарурроқ керакдур.
Бутун қўпайган бузуқлик ва фасодларни ислоҳи учун ваъз
қилмоқ керак. Заруриёти диния ва ахлоқи исломияни
атарга таълим ва танбех қилмоқ керакдур. Баъзан намози
ғажрдан сўнгра масҷидга омий гадоилар газал ўқиб, хуро-
фот сўйлаб, ваъз айтган бўлуб садақа жамлар. Бесаюд бир
гадой огзига келганини имом афанди ҳузуринда бемуҳобо
сўйлар. Ҳеч ким анга бир нима демас. Ҳолбуки, масҷид

ичинда гадойлик ва садака дуруст йўқ эди. Имом афандилар масжидда ваъз айтсалар, халойикни билмаганини билдурсалар, албатта, иззату ҳурматлари-да зиёда бўлур. Халойикда ислох топилур, дунёву охиратда ажрлари хазиёда бўлур. Зотан, уламои ҳазратий, ки варасатул-анбиёлар, вазифалари таълиму хидояти халқуллоҳдур. Куптур хайран уммати ахрату лилнос таъ мурдани билмаъру ва танхуна инна мункир-уламоъи умматига набиан Бан Исроил - оят ва ҳадисларининг шаъни шудур.

Собик "Самарқанд" жаридаси ва "Ойина" да ҳам би неча дафъа мундан баҳс бўлуб эди. Алҳамдулиллоҳ, кширкат банки", яъни вориминий кредит очмокга қарор идорага яқинда хабар олиндики, Самарқандни Хожажо берилди. Хозирги аъзоси 180 нафар бўлуб, 130 дан зиёдаси Хожа маҳалласининг имоми мухтарам домла Хожии Абдулмуслимонлардур. Сармояси 26 минг сўмдур. Машварат гафтор жаноблари бир неча кундан бери халқ тили ила аъзолари олти нафар бўлуб, ярми муслимондан: Эшонхон баъд аз намоз ваъзи панду насихатга бошлабдурлар. Намоз маҳдум Одилхожа ўгли, Зуннунбой Кутлугбой ўгли, Миргузорлар ниҳоят рози эмишлар ва адаллари ҳам купайибдур хайдарбой Миржамил ўғиллари дур. Идора аъзолари уч нафар русдур. Аз баски, бизга замонага тааллуқдор илмдан таоло бу имом амсолини купайтурсун. Домла Абдулгаффор хабаркор киши йўқдур. Тафтишчи аъзолари уч нафар бўлуб, жаноблари бир неча саналар Харами Набавийда мужови бири Саъдуллахожа Турсунхожа ўгли жаноблари дур. Бонка бўлуб эдилар. Албатта, бул иш Харами мухтарам Набави келар хут ойинда очилса керак. Ушбуни вужудга келишига ҳазратларининг шарофатидандур. Домла Абдулгаффор жа мазкур мухтарам муслимонлар ва аларни ёрдамчилари сабаб нобларининг Самарқандда бу амри лозимни бошлаганлар бўлдилар. Бонка бўлмасун деганларда бор эдики аларни учун табрик этармиз. Ори, уламоъи қовмдиндурлар. Улам "Ойина" идорасиндаки мушга хавола қилдук. гайрат этканда миллат, албатта, ислох топилур.

АНДИЖОНДА ЯНГИ БАНК

Абдулхамид Чўлпоннинг бу хабарида Андижонда ширкат банки очилаётгани, аъзоси 180 нафар бўлуб, 130 нафар маҳаллий аҳолидан, машварат аъзолари олти нафар (уч нафари ўзбек), идора аъзолари уч нафар рус эканлиги айтилади.

Андижонда муслимон қўтасинда "Девони-мутақобила "Ойина", яъни вориминий кредит очмокга қарор аъзоси 180 нафар бўлуб, 130 дан зиёдаси Сармояси 26 минг сўмдур. Машварат аъзолари олти нафар бўлуб, ярми муслимондан: Эшонхон баъд аз намоз ваъзи панду насихатга бошлабдурлар. Намоз маҳдум Одилхожа ўгли, Зуннунбой Кутлугбой ўгли, Миргузорлар ниҳоят рози эмишлар ва адаллари ҳам купайибдур хайдарбой Миржамил ўғиллари дур. Идора аъзолари уч нафар русдур. Аз баски, бизга замонага тааллуқдор илмдан таоло бу имом амсолини купайтурсун. Домла Абдулгаффор хабаркор киши йўқдур. Тафтишчи аъзолари уч нафар бўлуб, жаноблари бир неча саналар Харами Набавийда мужови бири Саъдуллахожа Турсунхожа ўгли жаноблари дур. Бонка бўлуб эдилар. Албатта, бул иш Харами мухтарам Набави келар хут ойинда очилса керак. Ушбуни вужудга келишига ҳазратларининг шарофатидандур. Домла Абдулгаффор жа мазкур мухтарам муслимонлар ва аларни ёрдамчилари сабаб нобларининг Самарқандда бу амри лозимни бошлаганлар бўлдилар. Бонка бўлмасун деганларда бор эдики аларни учун табрик этармиз. Ори, уламоъи қовмдиндурлар. Улам "Ойина" идорасиндаки мушга хавола қилдук.

Абдулхамид Сулаймоний
"Ойина", 1914, 13-сон,
211-бет.

Ибра
"Ойина", 1914, 12-сон
274-275-бетлар

БЕШ НАФАР МУАЛЛИМ КЕРАК

Самарқанд атрофида очилган мактабда ниллаш у
беш нафр муаллим кераклиги, улардан "Ойина" журн
идорасида имтихон олиниши эълон қилинган.

Усули жадида узра болаларни ўқитмоқ ва Самарқандда атрофинда мактаби йиғишда муаллимлик қилмоқ учун беш нафар муаллим керакдур. Чароғ, ўтун, таом ақвог маҳалла тарафинин берилиб, яна муаллим салоҳиятига караб 30 сўмдан 15 сўмгача бир ой вази бериладур. Муаллимларни туркистоний бўлиши шарт бўл яна ушбу нимарсаларни билмоғи лозим келадур: Кироат Қуръони Карим маъна тажвия, саволи форсий ва ўзбек ҳисобдан эъмоли арбаъа, ўрта қисмга хат ёзмақ, амалие исломия, заруриети динийя, ақидан аҳли суннат жамоатдан хабардорлик, нос, чилим, попирус, кўкн чиди ва ...га оғушта эмаслик ва ҳам ямон ахлоқ ил машҳур бўлмаслик шартдур. Толиб бўлганларни "Ойин идорасинда марҳамат қилиб қелмоқлари маржудур. Ба аз имтихон супораш қилинурлар. Кироат, хат ва саводл ҳам илми ҳисоб билатурганлар Самарқандда макта Шакурийда бир-икки ой давомат этсалар муаллимлик малака ҳосил этадурлар.

**ОХ БОНКЛАР
БИЗНИ БАРБОД ЭТДИ!**

Карз олиб, ундан ўрнида фойдалана олмаган савдогар-
лар ҳақида Махмудхўжа Бехбудий мақоласи.

Шундайми? Албатта йўқ. Бас, нима бизни барбод этди? Чунки бизни ҳисобсизлик, тўғриси аҳлу тарбиясизлик бизни барбод этди. Айб бонкда йўқ, бизга. Чунки бошқа миллатлар бонклар сабаби ила обод бўлур. Давлати ва мулки орқиб бонклар сабаби ила барбоду фақир бўлармиз. Аммо биз зоҳиран бонклар сабаби ила барбоду фақир бўлармиз. Аммо алғи бор мулкимиз қўлдан кетар, ки мунинг сабаби бонк эмас. Ўзимизни тарбиясизлигимиз ва дошхисабсизлигимиз ва беҳисобсизлигимиз ҳамда нафъу зарари бонкларимизни билмаганимиз; тижорат иши ва аҳли замонадан ҳисобсизлигимиздан. Хулоса, жаҳолат ва нодонлигимиздан бўлур. Бонк сабаби ила яҳудий, армани ва бошқалар давлатлик бўлур. Биз бўлса, билакс давлатимиздан, мулку бонкларимиздан айрилармиз. Чунончи, қўлдаки бор нимар-танимизни тўю азога, беҳуда одатларга сарф этармиз. Қўрпаларга караб оғ узотмаймиз. Қарз ила иморат, тўй, фиску ва бошқалар қилармиз, исроф қилармиз. Охири “хусруд-дунёга охира” бўлурмиз. Бу сабаб ила фақирлик даражасинда бўлармиз, сўнгра бонкдан додхоҳлик қилармиз. Бир қаррар қилмакка қилинмасун. Бир яҳудий, бир ўрус, бир армани ҳеч қачан тўй деган балога беш минг сўм, ҳатто бир-икки минг сўм сарф қилингани эшитилмайдур. Биз бўлса йигирма минг сўмлаб сарф этармиз. Қўшқилар бу пул ўзимизники бўлса эди, ки ялғуз исроф қилмоқчи ила қўтулардук. Йўқ, қўшқилар биз ҳаққул-абаддан қўрқатурган мусулмонлар, бошқалар ақласини барбод этиб, охирага қарз, дунёга қўлфат қўладурормиз. Мундай номаълум ҳаракат албатта шаръан ва ақдан қўноқчи бўлармиз, девоналикдур.

“Ойна”, 1914, 19-сон,
342-бет.

Хуканддан жаноби М.Д.Р.М афанди ёздорлар, ки
банкдан фойдалиқ акча олмоқ дурусти? Биз мусулмон-

лар нима учун бонкдан пул олиб синармиз? Аввалги с
учун жаноб берармизки, шаръан бонкдан пул қарз ол
тутрисинда муътабар “Шуро” мажалласинда тафсил
лон қўп ёзилди. Хохласангиз шўродан ўқиб огоҳ бўлар
Ул сиз учун хозиржавобдур. Иккинчи суолга қисқалик
шунини ёзармиз. Масалан, Абдуллабой баззозни ўзидан 6
минг сўм сармояси бор. Дуконидан 500 сўмлик молни о
ой ваъда ила насия сотди. Албатта бу сотилган молга ақал
50 сўм фойда қўйиб эди, ки юзда ўн юзасидан бўлур. Э
дукондаги мол озайди, яна мол олмоқ учун оқча йўқ. Кан
дан насия олса ул-да нақдага нисбат 7-8 хисса қиймат ки
берур, масалан, 400 сўмлик молни олти ойга 470 сўм, ба
зиёда қилиб берар ҳамда яхши молга ямонни қўшар, а
да Абдулла бой баззоз бонкга, сотган моли учун ол
векселлини қўйса олти ойга бонк 500 сўм нақд бериб фа
15 ё 20 сўмгина фойда сахлайдурки, бизни баззозни
ушбу пулга 4-5 кантурдан чаккасига чертиб сайлаб мол
арзон нархга олур. Ана бонк ҳикмати ва кераклиги шун
иборатдур ва шундай ўлчов ила муомала қилинса ҳар к
бонкдан фойда қўрар. Йўқ бонк уни учун эмас ки ё
пулсиз дукон ўлтуруб ва ҳам бонка пулини насия қил
туй ва зиёфат ва иморат ва шароратга, қўпқари ва аз
сарф қилиб, ё бонкадан қарз олиб, ҳаж бориб, дун
беобрў ва охиратга қарз юклаб кетмоқ учун эмасдур.

Мухтарам М.Д.Р.М. афанди! Мундан бошқа яна с
моқимизга сабаб тариқи тижоратни, молни олишу сот
жойини билмаганимиз. Пахта ва бошқа галла тутрис
Америка, Африко ва Оврупо бозор ва зироатларини
ҳолдан, бўлган ва бўлмаганидан бехабарлигингиз
Бизни тожирлар аксарият ила ҳеч жойдан бехабар тавак
деб иш қиладурларки, ташаббуссиз таваккал ила иш к
мокни шаръан манҳийлигидан бехабарлигимиз боисдур.
охирги сабаб синмоқимизга шулки, тижорат майдони
нодонлигимиздан бошқалар тарафидан олданармиз. Ху
бизлар коммерсант, яъни тожири замоний эмас, ба
бизларга деҳқонлик лозим. Аммо, маъаттаассуф, унга
илму басират ва ҳисоб лозимки, бизга шу - илми замо
йўқ. Бинобарин, келаримиз ниҳоят қаронгудур. Мулки
аксари қўлдан кетар ва қора меҳнаткаш бўлиб қолур

Аллоҳ басират бериун. Шайх Саъдий деюр:
Баҳоли қамонкас бибояд гириет
Ки дахлаш бувад хиждаху харж бнст.
Аблахи ку рўзи равшан шамъи кофури нехад
Рўзи бинесш ба шаби равган намонад дар чароғ.
Яъни мадохили ўн саккизу мухорижи йигирмалик
киши ҳолига йигламок керак. Кундуз чирок ёккан аблах
нинг оқшом қоронгута ўлтурганини яқинда қўрарсан.

Махмудхўжа
“Ойина”, 1914, 19-сон.
342-344 бет.

ФАВКУЛОДДА ТАКФИР

Самарқанднинг Мирзо Улутбек мадрасасидаги
масжидда беш-олти минг киши ҳузурида 3 январ куни
муаззин “ким боласини усули жаҳид мактабига берса ўзи
кофир, хотуни талок” деб эълон қилгани ҳақида.

3 январ баъд аз жумъа Самарқанднинг мунажжим
Мирзо Улутбек мадрасаси ичиндаги жомеъда беш-олти
минг мусулмон ҳузуринда муаззин тарафидан усули жади
лачиларни ва русча ўқутмоғда ташвиқ қилатурганларни
кофирлиги ва ҳар ким боласини усули жаҳиди мактабига
берса, “ўзи кофир, хотуни талок” бўлишини форсий тил
ила узун ва ҳаяжонлик бир нутқ ила ҳалойикга билдуруб,
ҳамда ... ларни “кофир ва ўрус” ҳамда “кофир ва ўрус
қилгувчи” деб эълон қилинди. Ҳалқ ҳеч бир нима демасдан
тарқалди. Бир неча ҳафтадан бери жаноби қози ва мудар
рислардан баъзилари маълум ерларга мажлислар қилиб
эканларки, бу фавқулодда ва умумий такфир шунинг нати
жасидур. Чунончи, муаззин дерки, “Бу сўзларни ўзумдан
айтмайман, уламо қавли ва буйруғи ила дерман. Макзуф
(ташландик), ва макдух (лаънатланган)лар ушбу тутридан
ширкат ва қонун маҳкамаларига ба ер юзиндаги мусулмон
ларни виждонига ружуъ этарлар. Шунда фафран ёзайинки,
кофир деган одамлари азалий ва абадий мусулмондур. Унлар

лар нима учун бонкдан пул олиб синармиз? Аввалги с
учун жавоб берармизки, шаръан бонкдан пул қарз ол
тўтрисинда муътабар "Шуро" мажалласинда тафсил
лон кўп ёзилди. Хохласангиз шўрудан ўқиб огоҳ бўларс
Ул сиз учун ҳозиржавобдур. Иккинчи суолга қисқалик
шунини ёзармиз. Масалан, Абдуллабой баззозни ўзидан 6
минг сўм сармояси бор. Дуконидан 500 сўмлик молни о
ой ваъда ила насия сотди. Албатта бу сотилган молга ақал
50 сўм фойда қўйиб эди, ки юзда ун юзасидан булур. Э
дукондаги мол озаёиди, яна мол олмоқ учун оқча йўқ. Кан
дан насия олса ул-да нақдага нисбат 7-8 хисса қиймат ки
берур, масалан, 400 сўмлик молни олти ойга 470 сўм, ба
зиёда қилиб берар ҳамда яхши молга ямонни қўшар, а
да Абдулла бой баззоз бонкга, сотган моли учун ол
векселини қўйса олти ойга бонк 500 сўм нақд бериб фа
15 ё 20 сўмгина фойда саҳлайдурки, бизни баззозни
ушбу пулга 4-5 кантурдан чаккасига чертиб сайлаб мол
арзон нархга олур. Ана бонк ҳикмати ва кераклиги шун
иборатдур ва шундай ўлчов ила муомала қилинса хар к
бонкдан фойда кўрар. Йўқ бонк уни учун эмас ки
пулсиз дукон ўлтуруб ва ҳам бонка пулини насия қил
туй ва зиёфат ва иморат ва шароратга, купкари ва аз
сарф қилиб, ё бонкадан қарз олиб, ҳаж бориб, дун
беобрў ва охиратга қарз юклаб кетмоқ учун эмасдур.

Мухтарам М.Д.Р.М. афанди! Мундан бошқа яна с
моқимизга сабаб тариқи тижоратни, молни олишу сот
жойини билмаганимиз. Пахта ва бошқа галла тўтрис
Америка, Африко ва Оврупо бозор ва зироатларини
ҳолидан, бўлган ва бўлмаганидан беҳабарлигингиз
Бизни тожирлар аксарият ила ҳеч жойдан беҳабар тавқ
деб иш қиладурларки, ташаббуссиз таваккал ила иш к
мокни шаръан манхийлигидан беҳабарлигимиз бонсдур.
охирги сабаб синмоқимизга шулки, тижорат майлони
нодонлигимиздан бошқалар тарафидан олданармиз. Ху
бизлар коммерсант, яъни тожири замоний эмас, ба
бизларга деҳқонлик лозим. Аммо, маъаттаассуф, унга
илму басират ва ҳисоб лозимки, бизга шу - илми замо
йўқ. Бинобарин, келаримиз ниҳоят қаронгудур. Муқд
аксари қўлдан кетар ва қора меҳнатқаш бўлиб қолур

Аллох басират берсун. Шайх Саъдий деюр:
Баҳоли ҳамонкас бибояд гирист
Ки дахлаш бувад хиждаху харж бист.
Аблахи ку рузи равшан шамъи кофури нехал
Рузи бинеш ба шаби равган намонад дар чароғ.
Яъни мадохили ун саккизу мухорижи йигирмалик
киши ҳолига йигламок керак. Кундуз чироқ ёккан аблах
нинг оқшом қоронгута ўлтурганини яқинда кўрарсан.

Махмудхўжа
"Ойина", 1914, 19-сон,
342-344 бет.

ФАВКУЛОДДА ТАКФИР

*Самарқанднинг Мирзо Улуғбек мадрасасидаги
масжидда беш-олти минг киши ҳузурида 3 январ куни
муаззин "ким боласини усули жаҳид мактабига берса ўзи
кофир, хотуни талок" деб эълон қилгани ҳақида.*

3 январ баъд аз жумъа Самарқанднинг мунажжим
Мирзо Улуғбек мадрасаси ичиндаги жомеъда беш-олти
минг мусулмон ҳузуринда муаззин тарафидан усули жаҳи
дачиларни ва русча ўқутмоғда ташвиқ қилатурганларни
кофирлиги ва хар ким боласини усули жаҳида мактабига
берса, "ўзи кофир, хотуни талок" бўлишини фюрсий тил
ила узун ва ҳаяжонлик бир нутқ ила ҳалойикга билдуруб,
ҳамда ... ларни "кофир ва ўрус" ҳамда "кофир ва ўрус
қилгувчи" деб эълон қилинди. Халқ ҳеч бир нима демасдан
тарқалди. Бир неча ҳафтадан бери жаноби кози ва мудар
рислардан баъзилари маътум ерларга мажлислар қилиб
эканларки, бу фавқуллодда ва умумий такфир шунинг нати
жасидур. Чунончи, муаззин дерки, "Бу сўзларни ўзумдан
айтмайман, уламо қавли ва буйрути ила дерман. Макзуф
(ташландик), ва макдух (лаънатланган)лар ушбу тўғридан
ширкат ва қонун маҳкамаларига ба ер юзиндаги мусулмон
ларни вижлониға ружуъ этарлар. Шўнида фалъан ёзайинки,
кофир деган одамлари азалий ва абадий мусулмондур. Унлар

ва одобга риоя этса ва нобажо ҳаракатларда бўлган
тухтатса ва одоби исломия ва ахлоки марзия бирла та
этса, албатта, ул болани оқил ва ҳалим бўлмоқига
шубҳа йўқдур. Бу сабабдан мутамаддун миллатлар
тарбият ва таълим хусусида аҳамият бериб, ҳар са
лионларча сўм оқча сарф қиладурлар.

Болани тарбият учун ҳар ойда ўтгузу эллик сўм
(ужратул-хидма) берилиб, мураббия аёллар сахлаб, та
ридан азиз бўлган болаларини аларга топшуруб, та
ва парваришини анга ҳаюла қиладурлар. Ҳар нис
вакти ва мавқеи бўлганига ўхшаш тарбиятни ҳам
ва мавқеи бор. Бу иккисини мувофиқи матлуб
қилинмагунча яхши таълим ва тарбия вуқуға келма
Тарбият вақти замони таваккулдан бошлаб то ўн ёшга
алал-ақалл ва то ўн беш ёшга қадар алааксар бў
Тарбиятни биринчи мавқеи волидаларни ва мураббия
ни оғуши шафкатпарвароналари ва иккинчи мавқеи
моҳир муаллимларни мактабларидур. Инсонни дунёда
моғи учун молу жоҳга эҳтиёжи бўлса-да, дунёни из
охиратни саодати учун восила бўлган илму адабга
дароқ эҳтиёжи бордур. Молу жоҳни илму адаб бирла
рун бўлмаганлари ҳолда дунёда сабаби таъну лаъни
думон ва охиратда балойи жон бўлувларига шубҳа йў
Бас, болаларни одобландурмак учун тарбиятлаб ўқ
керак. Бу хусусда мумкин қадар саъй ва ижтиҳод эт
бир ўзини билган кишига лозим ва зарурдур.

Эмдики замонда жаҳолат (микруб)ларини ва саф
хасталикларини майдон олмоқига сабаб - биринчи тар
ва ақлдан бебаҳра волидалар бўлса-да, иккинчиси мак
ларимизни умури таълим ва тарбиясини ўз зиммати
олган фанни таълим ва тарбиядан беҳабар муаллим-ма
дорларимиздур. Келарда атфюли исломияни илму
бирла зийнатланиб миллати исломияни шукуҳланмоғи
икки синфни, яъни муаллим ва волидаларни таълим
тарбиядан баҳраманд бўлиб, фанни таълим ва тарбия
хабардор булмакларига мавқуфдур.

Абдуссалом Аб
"Ойина", 1915, 15-
346-348-бет

БУХОРО ХУКУМАТИНИНГ ИСЛОҲКОРОНА КАДАМЛАРИ

Мақолада Бухоро амирлиги ҳудудидаги мактаб ва
мадрасаларда ислохотнинг оз бўлса-да таъсири, Бухоро
амирининг янги мадраса бино қилиб, унга ислохотчи
муаллим тайинлагани ҳақида сўз боради.

Бир неча муддатдан бери камоли жиддий билан овози-
мининг борица мадраса ва мактабларимизни ислох қилиш
лозимлиги ҳақида фарёд чекиб, миллат диққати назари
олинадиган кўлдик.

Миллатимизни кишанлаб, ортга тортаётган, беъти-
борлик, хорлик томир-томирига сингиб кетаётгани, булар-
нинг барчаси беилмлигимиздан эканлигини минглаб далил
ва исбот билан айтдик. Бу беилмлигимиз ўз навбатида
мадраса ва мактабларимиздаги дарс усулларининг бузу-
лиши, беинтизомлик келтирмоқда. Қўлимиздан келганча
йўл-йўрик кўрсатдик, ки бундан бўён ҳозирги ижтимоий
қонунлар, замон тақозосича мактаб ва мадрасаларимизни
ислох қилмас эканмиз, ҳаёт муҳофазаси, миллият шара-
фимиздан ожиз қоламиз. Камоли шукр айтиш билан шуни
иқрор қилурмизки, бу барча холисона фарёд кўтаришлар
имиз тамоман бетаъсир кетмади. Бир тўда ёшлар дилида
мутафаккир нақш босди. Бутун мамлакатимизнинг ҳар то-
монидан анчагина тараққийпарвар ва ислохотчилар пайдо
булиб, ислохкорона ҳаракатлар билан машғул бўлмоқдалар.
Фарёдларнинг энг буюк гузал таассуротларидан бири, Бу-
хоро амира жаноби олийларининг муборак дилларида
ҳосил булган таассуротдир.

Лекин шу қадар таассуфки, бу улкан таъсирнинг на-
тижаси бўлмади... Ажабо, нега?! Изоҳ берамиз: маълум-
дирки, фарёдларимизнинг кўпи мактаб ва мадрасаларимиз
ислохи хусусида эди. Ҳаётимизнинг бу икки сарчашмаси
нуқсонларини ниҳоят куйганимиздан ёзган эдик. Ана,
жаноби олий бизнинг маърузаларимизни назари эътиборга
олиб, аввало, Бухоро мактаблари ислохи учун ҳиммат
кўргүзилар. Аммо улардаги мавжуд дарс бериш тарзини
ўзгартириб, беаъюд мактабдорларни ишнинг кўзини би-

ладиган муаллимлар билан алмаштириш урнига, уш
мактабга мояна тайин килиб, асли таълим усулине
дириб, муаллимлар устидан умумий бир муфаттиш
қўйдилар.

Маълум эди, ки қўхна муаллимларимиз таълим
ва мактаб ислоҳи тарикидан тамоман беҳабардир
барин, маъош ва муфаттиш тайин қилиш фойда бер
Хамчунон бермади...! Бунинг устига Бухоро ҳуку
ташаббусида давом ва собит қолмади. Қўллий ва ҳу
ихтиёрни муфаттиш шахси шахисига топшириб қўй
рор марта ҳам ундан сўрамадики, сиз мактаблар
хусусида қай тариқа ташаббус қўрсатдингиз? Ташаб
гиз яхши натижа бердимиз, йўқми. Қизиги шунда
каби давомсиз қадамлар, охири йўқ фикрлардан
бўлмайди.

Бир неча фурсат ўтиб, мактабдорлар ва урта
муфаттишлар бир-бирларини топдилар. Бир нави
маслаҳатни бир жойга қўйдилар. Мактаблар асли ҳа
қолди. Кетгани ҳукуматнинг пули бўлди. Бескордан-бе
мактабдорлар чўнтагига кетди. Яъни, фўрёллар
ноби олий ташаббуслари зосъ кетди... Шу кўнлар
олий шикоятларимизнинг бошқа бир қисмини ва
эътиборга олиб, Бухоро мадрасалари ислоҳи учун лозим
ган дастлабки қадамни лўтфан қўйдилар. Шу тариқа
лозим илмлар тадриси учун янги бир мадраса бино қил

Айтишларича шунга қарор қилиндики, бу мадр
тафсир, ҳадис, калом, фикх, усули фикх, ҳисоб, тар
тарих фанларидан таълим берилади. Ох, нақадар
нақадар мамнуният боиси! Бу муждани эшитган
шу қадар шодмон ва мамнун бўладики, унинг таъ
баён доирасидан ташқаридир. Қандай мамнун бўлади
Диний дарслар хусусида Туркистоннинг барча нуқта
Бухорога иқтидо этурлар. Бундан бўён ҳам Бухоро
қилиб, ўз мадрасаларини ислоҳ қилмоқ ниятидир. Бу
ги кўнгача биз диний илмларни ҳосил қилмоқ учун
шаҳарларга сафар қилган бўлсак, энди уни ўз қатъ
ўқийдиган бўлдик. Бинобарин, бу инъом жаноби о
рининг диндорона инъомларини қалб саноқчили
муборакбод этамиз. Яна шуни ҳам арз этуримиз.

Биз бир мадраса қўрмоқ, унга бир мударрис тайинламоқ
бизнинг таълим ишларимиз ислоҳ қилинса, иш осон қўчарди.
Биз биз бухороликлар бу барча мадраса ва мударрис-
ларимиз билан жўхил бўлиб қолмасдик.

Алҳамдулиллоҳ, мамлакатимиз мадраса ва вақфларга
биз Дарс бериш усуллари ҳароб аҳқоли. Замонавий эъти-
бор тақозосидан вақиф бўлган мударрисларга эга эмас-
миз. Бухоро ҳукуматидан умидворлигимиз шулки, мадра-
салар ислоҳини бизнинг нуқтаи назаримиздан бошласалар.
Агар бизнинг бу ҳолис маърузаларимиз эътиборга олинмас
миз, бу мадрасага "лафзи суле", "замири мана" мудар-
рисларини тайин қилсалар. Бу муборак ҳам бефойда "фана
қуту", қўлно салоларига тўлади. Бу мулк ҳолига вой, бу
қўллар толеъига афсус!... Биз, иншооллоҳ, бу муборак мад-
расалар дарс бериш ва идора қилиш учун бир низомнома
қўйиб, арзингизга этқуримиз. Лекин, эшитишимизча, ҳу-
кумат иқтидорли ва ислохотчи мударрислардан бирини
бу мадраса учун тайинлашга қарор қилган. Бас, кечга қол-
дирмай, ул мухтарам зотга хитоб этуримизки, эй жаноб,
шуни билингки, жаноби олий хазрати амир бу мадрасани
тафсир, ҳадис, фикх, усули фикх, калом, фаройиз ва
тажвиш ўқитмоқ учун бино қилдилар. Агар яна жанобингиз
уш Қўл Аҳмад ва сарих билан машғул бўладиган бўлсан-
гиз, биз бу ҳаракатингизни... қўфрони неъмат ва исён деб
қўйибурмиз ва бор қувватимиз билан бу нолойиқ ҳарака-
тингизни жаноби олий назарларига арз қилғумиздир.

Бухоро. А.Фитрат.
"Ойина", 1915, 8-сон,
198-200-бетлар

Ота ўлими олдидан фарзандларига насий тайинлайди. Васийлар қози назоратида бўлган. Улар уртасидаги муносабатлар Махмудхўжа Бехбудийнинг ушбу мақолада ўз ифодасини топган.

Шариати исломияда сагирларни хифзу химоятига муарраф тарам қозилар маъмурдурлар. Туркистонда қадимдан бер сагирларнинг ўзи ва моллари қозилар тасарруфинда бўлади. Бир қози қўли остида юз, балки минглар ила сагирлар бўлгани учун қозилар ўз тарафларидан васийлар тайинлади. Сагир ила молини аларга топшируб, вақт-вақти ҳисоб олади. Эдилар. Туркистон Русияга тобё бўлгандан бери-да қонда бузулмай, Русия тарафидан Туркистонда жор бўлган “Положения”да ҳам сагирларни қозилар химоят қолдурулгандур. “Положения” қонунига мувофиқ ҳар бир қози тасарруфиндаги сагирларни васийларидан ҳар қайси ҳисоби олур. Йилни охирида уч ё тўрт қозидан мураққаб сиёзди қозилари мажлиси аввалги қозига ҳукумат тарафидан берилган сагир дафтариндаги сагир ишлари ва васийларнинг берилган ҳисобларини тафтишлаб кўруб, дурустлигини мустаҳкам ва бузуқини ҳақиқатлаб бул тўғридаги ҳолатни ҳақлик ва ҳиснатларга сабаб бўлганларни ҳибс ва ё-ғаллар билмол этмокга ва талаф бўлган сагир молларини топшурмокга маъмурдурлар. Қалайлуқ шариатда васий тайин юмрок қондасига кўра васий тайин қилмок сагирларни отасига тейиштидур. Сагир ва норасида болани васий ва қаласи отасидур. Ота ўлмасдан бурун ўз сагир болаларига биронни васий тайин қилиб, васият этиб кетса, ота ўлгандан сўнгра отани тайин этган васийси васоятида қолур. Хиёна зоҳир бўлмагунча қози бу васийни бекор қилолмайдур.

Отанинг тайин этган васийси бор бўлганда бошқа васий тайин этмокга қозини ихтиёри йукдур. Отанинг тайин этган васийсига ихтиёр бордурки, еринда васийлик учун бошқа кишини тайин этса, отанинг васийси ва ёйинки ота қўйган иккинчи васий бўлмаган ҳолда ҳар қайси сагир турган жойга қозиси қўл остидаги сагирга қози ўз тарафидан биронни васий тайинлаб, сагир молларини аниқ

топируб, молларни муҳофазат қилиб ҳамда купайтир-
моқга ва сағирни тарбият қилиб ва анга лозим нафақа ва
дибосларни сағир молидан бермоқга амр қиладур. Сағир
молтини йўқ қилганда васий тарафидан кафолатан бермоки
ва зомин бўлмоки учун кафиллар-да тайин этдурар.

Биров ўлур, андан тўрт-беш нафар сағир қолур. Бу-
ларни ҳаммасига бир нафар ва ёинки ҳар бир сағир молини
шаро этиб ҳар бирига бир нафарданда васий тайин қилмоқ
шаръан жойиздир. Отаси васий тайин этмай улган суратда
қозининг васийни сағирларнинг яқин ақраболаридан
тайин қилмоки авлодур. Сағирни онаси ва ёинки, аёл
сифидан ҳам васий тайинланмоғи жойиздур. Яна сағирни
онаси ва ё яқинрок бирини сағир устинда терговчи, қўз
ва нозир ўрнинда амин тайин этмоқида яхши
қоидалардандур. Мана юқорида қисқалик билан баён
қилинган шаръий қоидалар ва қонуни ихтиёрлар. Қоғаз
устинда ва дафтарларда бизни Туркистон дорулказоларига
жорийдур. Чунончи васийлар тайинланур. Сағир молларини
таксим ва тарақа вақтинда қози тарафидан шариат бўйича
эъроз этилиб, молларини сифат ва қиймати, ерларининг
қудуд ва масоҳатлари ёзилиб, васийлар қўлига берилур.
Нухаси дафтарларда айнан ёзилиб қолур. Ҳар сана бир
дафъа ҳисоби олинур. Баъзи нимарсаларини васий сотиб
пул қилиб, у оқчани юза ўндан утузгача фойдага қўйдум
дер. Маджонларнинг берган қарз ҳужжатларини курсатур.
Баъзан сағирни ер ва ҳовилларинда васийлар хайриятан
лис-сағир, яъни сағирни нафъи учун деб сотар ва ақчасини
ўзи хоҳлаган одамига фўйдага қўяр. Дафтарда сана ба сана
сағир пули купаюр. Аммо ҳақиқатда бул пуллар унар ё
йўқ. Маълум эмас. Ва лекин, нафсиламр ва тажриба
курсатурки, бу пулларнинг аксари куюб кетар. Унганида
баъзан куйганларнинг жанжолига масриф бўлуб, бечора
сағирлар ҳам ватандан ва ҳамда ақчадан айрилур. Қози-
ларни баъзиси бепарво ва баъзиси сайлов ваҳхидан
нуфузликларга ва бойларга тобеъдур.

Масалан, бир васий сағир молини талаф қилган ул
хоин васий бориб нуфузлик бир кишини қозига вояита
қилур. Қози бўлса бироз нафъ ва ё сайлов фикри ила иш-
ни тафтиш қилмасдан бошидан ошурур. Бул орада баъзан
12-13 ёшлик сағирни 15-16 га кириб қабиру рашид бўлди,

САГИРЛАР ҲАҚҚИНДА

Ота ўлими олдидан фарзандларига васий тайинланади. Васийлар қози назоратида бўлган. Улар ўртасидаги ҳақ муносабатлар Маҳмудхўжа Бехбудийнинг ушбу мақолада ўз ифодасини топган.

Шариати исломияда сағирларни ҳифзу ҳимоятига муваппақ тарам қозилар маъмурдурлар. Туркистонда қадимдан бери сағирларнинг ўзи ва моллари қозилар тасарруфинда бўлиб, бир қози қўли остида юз, балки минглар ила сағирлар бўлгани учун қозилар ўз тарафларидан васийлар тайинлаб, сағир ила молини аларга топшируб, вақт-вақти ҳисоб олар эдилар. Туркистон Русияга тобеъ бўлгандан бери-да бунда қоида бузулмай, Русия тарафидан Туркистонда жорий бўлган “Положения”да ҳам сағирларни қозилар ҳимояти қолдурулгандур. “Положения” қонунига мувофиқ ҳар бир қози тасарруфиндаги сағирларни васийларидан ҳар сани ҳисоби олур. Йилни охирида уч ё тўрт қозидан мураққа сиёсди қозилари мажлиси аввалги қозига ҳукумат тарафидан берилган сағир дафтариндаги сағир ишлари ва васийларнинг берилган ҳисобларини тафтишлаб қўруб, дурртини мустаҳкам ва бузуқини ҳақиқатлаб бул тўғрилиги ҳақлик ва ҳиснатларга сабаб бўлганларни ҳибс ва ё-таъзия билмол этмоққа ва талаф бўлган сағир молларини топтирмоққа маъмурдурлар. Келайлук шариатда васий тайин юз моқ қондасига қўра васий тайин қилмоқ сағирларни отасига тейиштидур. Сағир ва норасида болани васий ва қаласи отасидур. Ота ўлмасдан бурун ўз сағир болаларига бирорни васий тайин қилиб, васият этиб кетса, ота ўлгандан сўнгра отани тайин этган васийси насоятида қолур. Ҳиснат зоҳир бўлмагунча қози бу васийни бекор қиллолмайдур.

Отанинг тайин этган васийси бор бўлганда бошқа васий тайин этмоққа қозини ихтиёри йўқдур. Отанинг тайин этган васийсига ихтиёр бордурки, еринда васийлик учун бошқа кишини тайин этса, отанинг васийси ва ёйинки он қўйган иккинчи васий бўлмаган ҳолда ҳар қайси сағир турган жойга қозиси қўл остидаги сағирга қози ўз тарафидан бировни васий тайинлаб, сағир молларини аниқ

топируб, молларни муҳофазат қилиб ҳамда қупайтир-
моққа ва сагирни тарбият қилиб ва анга лозим нафақа ва
либосларни сагир молидан бермоққа амр қиладур. Сагир
молтини йўқ қилганда васий тарафидан кафолатан бермоқи
ва юмин бўлмоқи учун кафиллар-да тайин этдурар.

Биров ўлур, андан тўрт-беш нафар сагир қолур. Бу-
ларни ҳаммасига бир нафар ва ёнки ҳар бир сагир молини
ижро этиб ҳар бирига бир нафарданда васий тайин қилмоқ
шаръан жойиздир. Отаси васий тайин этмай ўлган суратда
қозининг васийни сагирларнинг яқин ақраболаридан
тайин қилмоқи авлодур. Сагирни онаси ва ёнки, аёл
синфидан ҳам васий тайинланмоғи жойиздур. Яна сагирни
онаси ва ё яқинроқ бирини сагир устинда терговчи, кўз
ва нозир ўрнинда амин тайин этмоқида яхши
қоидалардандур. Мана юқорида қисқалик билан баён
қилинган шаръий қоидалар ва қонуни ихтиёрлар. Қоғаз
устинда ва дафтарларда бизни Туркистон дорулказоларига
жорийдур. Чунончи васийлар тайинланур. Сагир молларини
таксим ва тарақа вақтинда қози тарафидан шарият бўйича
эъроз этилиб, молларини сифат ва қиймати, срларининг
ҳудуд ва масоҳатлари ёзилиб, васийлар қўлига берилур.
Нусхаси дафтарларда айнан ёзилиб қолур. Ҳар сана бир
дафъа ҳисоби олинур. Баъзи нимарсаларини васий сотиб
пул қилиб, у оқчани юза ўндан утузгача фойдага қўйдум
дур. Мадюнларнинг берган қарз ҳужжатларини қўрсатур.
Баъзан сагирни ср ва ҳовлиларинда васийлар хайриятан
лис-сагир, яъни сагирни нафъи учун деб сотар ва ақчасини
ули хоҳлаган одамига фойдага қўяр. Дафтарда сана ба сана
сагир пули қупаюр. Аммо ҳақиқатда бул пуллар унар ё
йўқ. Маълум эмас. Ва лекин, нафсиламр ва тажриба
қўрсатурки, бу пулларнинг аксари куюб кетар. Унганида
баъзан қуйганларнинг жанжолига масриф бўлур, бечора
сагирлар ҳам ватандан ва ҳамда ақчадан айрилур. Қози-
ларни баъзиси бепарво ва баъзиси сайлов ваҳҳидан
нуфузликларга ва бойларга тобсдур.

Масалан, бир васий сагир молини талаф қилган ул
қоин васий бориб нуфузлик бир кишини қозига восита
қилур. Қози бўлса биров нафъ ва ё сайлов фикри ила иш-
ни тафтиш қилмасдан бошидан ошураб. Бул орада баъзан
12-13 ёшлик сагирни 15-16 га кириб кабиру рашид бўлди.

деб они тилидан “барча молу мулкларимни васийи шаръий-имдан олдим, анга ҳақ ва даъвом йук”, мазмунини қоғаз ёзиб васийга бериладур. Ҳақиқатда дафтардаги молу мулкни тамоман олдимми ё йук, маълум эмас. Хар ҳолда аксар ё оз ва ноқис олгани бўлиб турган ишлардандур. Сагир молидан сотиб, они хатнасига катта тўйлар қилмоқ ва ёйинки, сагирга киз фотиҳа қилдим, деб сагир молларини қалинга бермоқ ва ёйинки баъзи васий кизини сагирга номзод этиб молини кўпроқ смоқ билан одатий ишлардандур. Сагирни ер ва икор ускуналарини сотиб, пулини халқга бериб, фойдалантурмоқ баҳонаси ила сагир ерини сотмоқ, зоҳир ва маълум турган зарар экан, бовужуди шул хайриятан лис-сагир, деб бир-икки сўм учун муфтилар фатво, қозилар имзо этар. Пулни нақсий ва халқ ер. Бечора сагир беватан қолур. Фаразан бу юксатар халқдан унса-да аввалги ердек ер ва икорни пуллик сагир ололмайду. Албатта, мутадайин ва муташариф қозимундай номашруъ ишни қилмас. Аммо нуфузлик бой ва болалар қози устига ҳужум қилгандан сўнгра бечора қози ўз нафси учун бу жиноятига сабаб ва шерик бўлу. Бу орада сагирни уйи куйди кетди. Сиёзди қозилари бу ишларни тафтиш этмайдулар. Магар, ки сагирни ичкюари ва ёйинки бу сагир тўйдан тўтриси эгасиз ўлжадан ололмаган бир харомхўр ҳукуматга арзи ҳол берсун ва ҳукумат сиёзди қозиларига ҳавола қилсун. Бу суратда ҳам юзлама ва сатҳий тафтиш бўлу. Бу ҳоллар гоҳо ва нодиран бўлатурган ишлар эмас, балки аксар воқеъ бўлатургонлардандур. Хусусан, қишлоқларда қишга яланғоч ва оёқяланг юратургон.. дафтарга моллик сагир кўрилу. Начора этсун... сагирду. боладур. Кабирлар бўлса Қуръони Каримни “Ло таъқул амволил-ятоман” (“Сагирлар молини смангиз!”) фармониға бўйин қўймайду. Қозилар бўлса... энди мунга бирдан бир илож шулки: Сагирларни рўзгорига кераклик ва заруратидан ортукча манқул-қўзғолатурган барча молларини адл баҳосига ва мавсумиға қараб сотдурмоқ ақчасини подшоги “майда бонк”ларға муҳлат ила топширмоқ керак, ки хар сана бонк юзда ўн қадар, яъни “лаҳи ёздаҳ” фойда берар. Пулни на тани ва на фойдасидан биргина тийинининг куймоғи асло мумкин йукду. Даҳанинг бонки фараз муҳол бўлуб синса, албатта, ҳукумат

бонки бу пулни тўлайдур. Сагирга фавқуллодда ва зарурат
ҳолда акча керак бўлиб қолса қозининг амру қоғози билан
бонк фавран бу пулни берар. Аммо ҳеч вақт фойда учун
сагирни еру ҳовлисини сотмоқдек жиноят ва жунунга
икдом қилинамасунки, бир қарра сотилган мулкни қайтиб
сotмоқ мушқилдир. Балки, мумкин йўқдур. Мухтарам қози
афандиларда сагир амлоки туғрисида бир оз диққат этсай-
дилар, боиси ажру савоб бўлур эди. Аммо сагирларнинг
иши ҳозирги асафлик ҳолда кетаберса, албатта, бир кун
келурки, ҳукумат барча сагир ишларини қози
тасарруфидан олур. Сунгра саъй ва пушаймонлиг фойда
этмас. Туғриси шулки: альён Туркистон дорулқа-
золариндаги масоҳилалик ва бузук ишларни энг
биринчиларидан бири шул бечора сагирларни ишидур.
Мунинг интизоми жаноби қозиларимизнинг ҳаққоний ва
муташаррeъликларига вобастадур.

Қозилар учун-да энг енгил ва осон иш сагирларни
ортуқча ғалла ва манқул молларини сотиб, сагирни мансуб
дахасиндаги майда қарз банкига топширтурмоқдур. Бу иш
бир даража амалга қўюлгандан сунгра, албатта, нафъи зоҳир
бўлур. Агарда бу ишга васийлар қўнмаса ҳукуматта ҳоҳ қози
ва ё бошқа киши тарафидан маълум қилинса, албатта,
ҳукумат сагирга ёрдам берадур. Хулоса, сагирларга ва бена-
ноларга суз илагина бўлса-да ёрдам бермоқ керакдур.

Маҳмудхужа
“Ойина”, 1915, 15-сон,
402-407-бетлар

АХВОЛИ ЗОРИМИЗ

Мақолада аҳолининг илмсизлик туфайли тараққиётдан орқада қолаётганлиги, бойлар пулини беҳуда нарсаларга сарфлаётганликларига таассуф билдирилади.

Ахволи фигуримиз кун кундин зиёда бўлуб, жаҳолатимиз кенгайиб, бузуглигимиз тараққий топадур, бунга сабаб недур? Албатта илмсизликдур, кузимизни каттарок очуб курсак, ҳеч миллат бизнинг каби илмсизлик зулмати ичида бошига гафлат чодирин ураб юрганин кўринмайдур, мунга иллат недур? Албатта фунун ва замона ҳунаридин маҳрум бўлганимиздир. Афсус, азиз умримиз, бекора утуб, тараққияда столмаймиз! Ҳар қайсимиз ўз манфаати шахсимизни курсатуб, миллатга ёкмагонимизданми ёки зиёфат ва тўйда беҳуда ва билъат нимарсаларга оғчаларимизни исроф қилганимизданми? Эй вой! Тараққийпарварларимиз жуда куп, аммо заррача наф текурмаслар. Ажабо, биз Туркистон мусулмонларига миллатга хизмат қилмоқ манмуъмикин. Оҳ шуримиз қурисин! Биз бечораларни эски мактабларда хору зор бўлуб, уч-тўрт йилда, етти-саккиз ҳафтияки шариф ё Қуръони Каримни ёда қилуб, охирда ўз отимизни ёлмай қолурмиз. Ҳамдлар ўлсунким, Мунаввар қори афанди тарафидин Тошкентда янги мактаб жорий бўлуб, ёш болаларни тарбия қилмоқдадур. Лекин мухтарам бойларимиз миллий ишларга муованат қилмайдурлар. Бепулгина совм ва саловатдин бошқа Худои Таолонинг пуллик амрлари унитилмоқдадур. “Вал-лазийна якзинуна аз-захаба вал-физза..” оятини эсига олмоқ керакдур.

*Тошкент: Мирмуҳсин Шермуҳаммад угли.
8-март. 1914 й. 24-рабиул-охир. 1333 й. №20*

МИЛЛИЙ ТАРИХ ҲАКИНДА

Муаллиф тараққий этган мамлакатларда болалар ўз миллий тарихларини бошлангич синфлардан урганаётганлари, миллий уйғониш даври бошланганига ўн йилдан кўпроқ вақт бўлганига қарамай, миллий тарихимиз бора-сида ҳеч ким лом-мим демаётганлигидан нолийди. Туркистон тарихига доир счилмоғи зарур бўлган унга саноқ қўяди.

Бугун Туркистонда тажаддуд ва интибоҳ асари кўрина бошлаганига ўн йилдин зиёда бўлуб, бу орада матбуоти жаҳиладин саналгон: бир неча муталаа ва мактаб китоблари ҳам жарида ва мажаллалар чиқа бошлагон бўлса ҳам матбуоти жадидамизнинг ҳеч бирисида миллий тарихимизга оид бирор масъала ҳақкинда баҳс ва баён бўлинмади. Ҳолбуки, биз учун миллий тарих тарихи ислом каби билинмоғи лозим шайлар жумласидин биридур. Бошқа миллатлар авлоди ўз миллий тарихларини ибтидоий таҳсил замонида ургануб чиққанлари ҳолда бизнинг Туркистон муҳаррир ва муаллимларининг (гафлат ёки бепарволик) ила хануз миллий тарихимиздин сўз очмай тургонлари афв қилинмаслик қусури бўлса керак. Миллий тарихлари хусусида тотор биродарларимиз ҳаракат қилуб биринчи қадамни босдилар. Бизларга миллий тарихни билмоқ йўлида биринчи қадам қўймоқ замони хануз келмагон бўлса ҳам ақалли ушбу йўлга чиқмоқ учун ҳозирлануб турмоғимиз лозимдур. Агар биз туркистонийлар ушбу кундин бошлаб миллий тарихимиз ҳақинда аҳамият бериб татаббуъ ва тафтишодга кириша бошласак табиий бора-бора ушбу ҳақда мунтазам асарлар майдонга чиқар. Ул вақтда бизлар ҳам миллий тарихимизни макотиби ибтидоия ва рушдияда ўз болаларимизга ўқитмоқ шарафига ноил бўлубмиз. Мана ушбу муҳим масъаладин баҳс очмоқ нияти ила миллий тарихимизнинг бошидин ибтидоъ қилуб тубондаги саволларни мажаллан мўътабаримиз “Ойина” идорасига тақдим этуб, муфассал жавоб бермоғини рижо этдим. Яна, мунга бошқа саволларимни бошқа вақтда арз этсам керак.

1)Тарихи ислом китобларидин маълум булурки, бурунги боболаримиз асри хижрийнинг ижтиҳодила ислом динини кирмишлар. Бас ул замондаги боболаримиз, арабларнинг жабр ва зури илами? Ёки ўз рағбат ва ихтиёрлари ила муслмон булбурлар? Ва улар устига ким ҳукмронлик қилар эди? 2) Дини исломни қабулидин илгари Туркистон халқлари қайси динда эди? Аввалги динларининг аҳком ва моҳияти нимадин иборат эди? Ул вақтдаги урф ва расмлари қандай эди. 3)Туркистонийларнинг жоҳилият замонидин қолгон расм ва одатларидин баъзиси бу кунги муслмонларга ҳам борми? 4)Исломиятдин аввал Туркистонийлар қайси тил ила сўзлашардилар? Аларнинг умумий тиллари қайси тил эди? Адабиётлари на ҳолда эди? Ва даражаи маданиялари на тариқа эди? 5) Исломиятдин муқаддам умум туркистонийлар жинсийат юзасидин қайси миллатга мансуб эдилар? 6)Ҳозирги Туркистон муслмонларининг барчаси туркми? (Ё бошқа, қайу жинслиндур?) 7)Арабларнинг истилосидин бери, ҳозиргача Туркистон муслмонлари неча подшоҳга таъъалик этмишлар? 8)Собиқ турк императури Амир Темурнинг ул қадар галаби ва жаҳонгирлигига нима сабаб бўлди? Ва охир ҳукуматининг мунқариз булбур кетгонига сабаб наdur? 9)Амир Темур дав-рида улум ва маориф ва адабиёт на қайфиятда эди? 10) Турк тарихидин лозиминча истифода этмак учун қайси асарларни мутолаа этмак керак?

Самарқанд: Ҳожи Муин

“Ойина” : ушбу тўғрида жавоб ёзганларни мақоласи маъа ташаккур ёзилур. Идора ҳам қўлидин келгунча ёзар

1915 й. 28-феврал
1333 х. 26-соний. №10

МУАЛЛИМЛАР ТАЙЁРЛАМОК УСУЛИ

*Бизда ўқитувчилар стишмайди. Ёзги таътилда
фойдаланиб янгича усулда дарс бера оладиган муаллимлар
тайёрламок лозим. Мақола шу муаммо хақида.*

Туркистон учун муаллимларнинг лузуми ҳар кимга маълумдир. Тахсил вақти кирса ҳар ердан муаллимлар ахтарурмиз. Бул жихатдан жаридаларда эълонлар бостуруб паркатурмуз, лскин муаллимлар топилмаз, оҳ-воҳлар ура-миз, зору-фигонлар килтурмиз, аммо бу каби зор фиғон-таргина дардимизга даво бўла билмаз, бас бу хусусида нима килмоқ, муаллимларни қайдан топмоқ ва аларни нечук тайёрламок керак? - Бу саволнинг жавоби шул: маңа ҳозир таътил вақтлари келди. Шул вақтни ганимат билиб (бошқа халқлар каби) ёз учун усули таълим ва тарбия дарсхоналари (муаллимлар курси) очмоқ лозим. Аввал дарсхоналарни ким очар ва ким таълим берур? - дерсиз. Жавоб! Бизларнинг Тошкент, Самарқанд, Хукандда ўн саналардин буён мактаб тарбия килуб келгон ва бу йўлда хийла тажриба кургон муаллимларимиз бор, ана шул афандилар - ёзги таътил вақтлариндаги фурсатни ганимат билиб Тошкент ёки Самарқанд ва Хукандда бир ой дарсхона очуб - усули савтиянинг таълим ва тадри равишларини ўргатмоқ ва бошқача мактаб учун зарур шайлардан маълумот бермоқ ила машғул бўлсалар - уч-тўрт ой тарфинда хийла муаллим тайёр бўлур эрди, бу каби хусусий дарсхоналар очилгон тақдирда толиблар пайдо бўлишса шубҳасиздур, буни ман бу йил тажриба ила билдим. Эски мактаб муаллимлариндан бир неча афандилар ўқутушларин куруб усули савтия ўрганмоқ учун киши ва муаллим оҳтариб юргонларини ўз кўзим билан курдим - усули таълим ва тарбия дарсхонаси Туркистондан бошқа ерларда ҳар йил бўлуб турадур. Энди бундай дарсхонага Туркистон ҳаммадан зиёда мухтождур. Бас, биноан алайхи, бунинг ҳорасини кўрмоқ лозимдур. Бунинг бўлмаслигини замони Туркистоннинг биринчи даражадаги муаллимларининг жаммасига юкланур. Н. Й.

“Ойина”, 1913,
(1331 х. жумодил-аввал.) № 26.

“ОЙИНА”НИНГ ИККИНЧИ ЙИЛИ

*“Ойина”нинг биринчи - 1913 йили жами 52 сон
чикиб, 1256 саҳифалик китоб ҳолига келтирилди. Хабар
маблаг етишмаётгани, муштарийлар камлиги айтилади.*

Ушбу адад “Ойина”нинг иккинчи санаи давриясидур. Биринчи санада — 52 алад “Ойина” чикиб, биринчи жили ёинки биринчи санаси 1256 саҳифалик бир китоб ёинки дунёни ва маишатимизни чиройлик ва ё чиркин манзараларини ҳамда миллий мухтарам муҳаррир, адибо ва шуароларимизнинг асарларини кўрсатувчи бир ойнадур. Ушбу ўтгон муддат ичинда “Ойина”да ва ашъор юборганларга ва “Ойина”нинг нашрига саъй этгонларга ва муштарий бўлгон ихвони киромларга арзи ташаккур этиб, яна аввалги саъй ва ёъонати моддий ва маънавийларининг этмогини лутфи олияларидин умиднордурмиз. Бир киши қўлидин катта иш келмайдур. Жамоат қўйулгонидин сунгра ҳар иш тараққий ва камолига етадур. “Ядуллоҳ маъал жамоа”. Бинобарин, миллий матбуотни даъоми ва тараққийси учун аҳли ватаннинг анга илтифот этмоги лозимдур. “Ойина”нинг 32 саҳифа ҳажминда, ҳар 7 кунда бир чиқориб ва доимо олами ислом ва манзара ва тасвирларидин қўймоқни эдук. Аммо зарарни зиёдалики ваъжидин вазифалик муҳаррирни керагинча сайлаёлмадук. Мадохилни озлиги орзуларни вужудга келишига монёс бўлди. Бовужуд шул “Ойина”ни бир йили тамом бўлди. Аъён муштарийларимизни адади 300дин хийла камлиги ва булардин ҳам баъзилари ва ё баъзи вакилларимиз хануз тегишли оқчани идорага еткурмагонлари яна ишга шикаст берур. Ва мунда бошқа холлар ҳам “Ойина”ни ётмоқта мажбур қиларди ва бул эълон ҳам бўлуб эди. Аммо бир неча тараққийхонлардин қавлан яна ташвиқ ва мактуб ила, телеграф ила даъоми рижо қилиндики, аввал сабаб ила виждонимиз ёткурмоқни қабул қилмай муштарий кўпайгунча “Ойина”ни уч дафъа чиқармоқни қарор бериб ушбун ила иккинчи йилга шуруъ қилинди. Аҳли Ватан қиммат этсалар “Ойина”ни тўрт дафъа ва 32 саҳифа-

дин чикармоқга азимимиз қавийдур. Энди иш мухтарам аҳли
Ватаннинг ҳоқиқатларига мувофиқдур. Боки эҳтиром.

“Ойина”, 1914, 1-сон

ТААССУФ

*Усули ҳадиш ва усули қадим тарафдорлари ўртасидаги
ниҳонинг кучастгани ҳақида.*

Анча вақтдан бери миллатимиз орасида усули қадим
ва усули ҳадиш низоий тушиб, халқимиз икки синфга
айрилуб, бир бирларини таҳкир ва ҳатто тақфир
даражасига қадар олиб боруб ҳозирда ҳам шул мактаб
масаласи ҳал этилгани йўқ эди. Бул ғожага ниҳоят ғамгин
булуб жаноби Ҳақдин мактаб масаласини ҳал этмоғини
сураб туруб эрдук. Ҳақ марҳамат айлаб бизга икки “Садо”
– бир “Ойина” берди. Ўзимизни-да матбуотимиз булғонига
хурсанд булуб, эъди миллатимизни тараққий этмоқига
умид ила қараб туриб эрдук. Оҳ, биз бахтсизларни
бахтимизга қарши, муҳаррирларимиз ва матбуотимиз
орасига ноиттифоқлик тушуб, таассуфки, миллий
матбуотимиз саҳифаларини қора этмоқдадурлар. “Васлий”,
“Дуочи”, билмайман яна қандоқ имзоли одамлар чиқиб,
бир бирларини ёзган мақолаларига қарши ёзиб, бир
бирларини дажжол, маъуни-лайъин, мушрик каби сўзлар
ила ҳақорат этишмоқга бошладилар. Мухтарам Васлий ва
Дуочи! Сизлардан бутун миллатимиз тараққий умид
этмоқда ва бутун миллатни назари сизларда экан, сабаб
нимадурки ўртангизга адоват тушди? Ҳақиқий мунозара
ўрнида тақфир ва талъийн тошлари отишасизлар! Эъди
бизнинг мундоғ ҳақорат ва адабдин хориж сўзларни
ишлатмоқга тоқатимиз қолмади. Миллий матбуотимиз саҳи-
фаларини мундоғ ҳақорат сўзларни ёзмоқдан поклангиз!
Сизларни бул ноиттифоқчилик қилиб йургонингиз милла-
тимизга фойда эмас, балки гоятда зарардур. Матбуотимизга
миллий, адабий, ахлоқий, тарихий сўзлар ёзингиз! Бир-
бирингизни ҳақорат ва таҳкир айлаб, бу рўйингиз миллати-

миз тараққийсига эмас, балки таназзулига сабаб буладур.
Мухтарам ношир ва муҳаррирлар шундоғ ҳақорат ва номус
бул сўзларга жаридаларидан урун бермасалар эди! Жаноби
Ҳақ ҳолимизни ўзи ислоҳ айласун.

“Ҳужанд: Таассуф отунди”
28-рабиул-аввал, 1333
30-январ, 1915й. №

ТАҲСИЛ ВА САФАР ЗАМОНИ ВА ТАОМ

*Ҷаҳон халқлари билан яқинлашиб, замонавий билим-
ларни эгаллаш ҳақидага даъват этилади.*

Азиз биродарлар! Ҳазрати Али афандимиз қаррама Ол-
лоҳу ваҷҳаҳу ҳазратлари буюрадиларки “Аллимун авла-
адақум ли замаанин гайри замааниқум, лианнаҳум ҳулиқуу
аз-замаана гайри замааниқум” мазмуни шарифи: *Эй мусул-
монлар! Болаларингизга келар замон илмини ўргатингиз!
Зероки, аларни Худои Таоло халқ этди, сизларни замонанг-
издан бошқа, яъни келар замон учун.* Юқоридаги сўз
шундай бир қиймати баҳо ва пурмаъно ва кераклик сўздур-
ки, ялғуз онг ила биз мусулмонлар омил бўлса эдук бутун
дунё ва охирагимиз обод бўлур эди. Ҳар замонни илми,
ҳикмати ва парвариши бошқадур. Модомики ҳар бола, яъни
ҳар кимни замони отаси замонидин бошқа бўлса ва ҳар
отага келар замон учун ва келар замонга мувофиқ тарбия
ва таълим этмоғи лозим бўлса биз на учун келар замон
учун эмас, балки ҳозирги ва бутунги замони соатимиздаги
илм ва фанларни болаларимизга ўргатмаймиз. Яъни бу
қунги ҳукумат мактабларина бола бермаймиз ва ҳукумат
мактабларини ўрус мактаблари деб қочамиз. Ҳукумат
мактаблари нари турсун “усули савтия” мактабларига на
учун ривож бермаймиз ва на учун ҳар маҳаллада аввал
мактабларни очмаймиз?! Ҳазрат пайгамбаримиз алайҳи
салоти ва саллам жаноблари: “Ал-илму илман, илмул-

абдан ва илмул-адйан" яъни, *Илм иккидур, бири бадан-
тарни, дигари динларни илмидур* деган эканлар. "Ал-
икмату зааллатул муъмин" - *Илму хикмат, мусулмон
кишини йукотган молидурки, топган жойидан олур*. "Утлу-
бул-илма ва лав бис-сийн" яъни, *Илм хитойда булса-да
таълим этингиз*. Яна "талабул-илми фаризатун ʔала кулли
муслим ва муслима" яъни, *Хур мусулмон эр ва хотинга
таълими фарздур*. Яна "Ан-наас синфани, алим ва мута-
аллим ва ғайрихима кал-бахжи" яъни, *Одамлар икки синф
бериб, бири таълим бергувчи, дигари таълим олгувчи, яъни
ўқувчи ва ўқитувчи*, булардан бошқа (хумаж) деган ҳакир
ҳайвонларга ўхшашдур деганлар. Ва юкоридаги ҳадиси
шарифларга ўхшаш амри пайгамбарий минглар ила бўлуб,
ахли илмга маълумдур. Бас, энди ҳақиқатан фармойиши
диний, мунир ва амри ҳазрати пайгамбаримиз шул тариқа
экан бизда толиби илм ҳоли ва толиби илм замони ва
илми абдан уламози қани? Хат, илмни ярми экан бизда
хат ёзатургон киши юзда бир йук. Қайурда қолди келар
замон? Илмнинг таҳсили ва Хитойга бориб ўқимок. Бу
кун эшикимиз олдинда замоний мактаблари очилибдур.
Ҳазрати пайгамбаримизни "Аллиму ва яесру, башширу
ва ла танфуру" яъни, *Таълим берингиз ва осон қилингиз,
яъни тил ва хурсандлик ила билдуруб, нафрат
қилдурмангиз!* деган марҳаматларига мувофиқ - усули жа-
дида мактаблари пайдо бўлубдур. Биз шарии каримни
хилоф раъй ва фармойишига кетиб бадбахона ва жохилона
ва мискинона бир суратда аввал мактабга ўқимокни гуноҳ
ва билъат дермиз. Ўқийдургон ва ўқитадургонларни йулдин
урамиз, оҳ нақадар кутухбинлик ва бадбахтлик! Кофирга
ўқиб кофир бўларсанми дерлар. Оллоҳ ақл берсин! Ҳазрати
пайгамбаримиз котиби вахий бўлгон ҳазрати Зайдни яху-
дийга боруб ўқимокга буюрдилар. Ва ҳам ул киши боруб
ўқиди: юкоридаги Ҳадисларни, албатта, фаҳмлагансиз. Биз-
ни таржимамиз маъкул бўлмаса, ўзингиз таржима қилиб
фаҳмланг ва мазмунига амал қилинг, яъни, болаларингизга
келар замон илмларини ургатингиз! Ва агарчи Хитойда
булса ҳам, ҳолбуки Хитой эмас. Илми замоний мактаблари
Туркистоннинг барча шаҳарларида мавжуддир. Ва ҳам бул
мактабларда мусулмон болаларга фақат илми замоний урга-

тилиб, аммо насоро дини таълим берилмайдур. Илми замоний ўқиб замона одамлари булганлар, рифок холи ила тириклик қилганларидек, ҳукумат ишларига араллашиб, мусулмонлар ила русларни бир-бирига яхши танитиб ва ҳам икки арони ва икки тоифани тинч ва яқинлиги ва бир-бирига боиси эътимоди бўлурлар. Ҳамда руслардан зиёда ўз миллатларига, яъни мусулмонларга маънан ва моддатан кўп нафлар сткурарлар. Мисол учун ёзармиз: замонамизга мувофиқ ўқиганларни бири Самарқандий Камолиддин Ханиф Тура жаноблариники, аввалан шаҳар мактаби, сўнгра семинария, яъни Тошкент дорулмуаллимига ўқиб, бир неча саналар русча муаллим бўлуб, сўнгра Самарқанд валийсига биринчи сана таржимон ва сўнгра (Особая пружина) алоҳида ишлар маъмури бўлиб охиран Самарқанд вилоятининг Хўжад уездининг (Ўратепа) шаҳри ва атрофига престуф тайинландики бу ишлар замонача ўқимокнинг хосиятидур. Камолиддин Туранинг ўрнига, яъни баланд даражали Самарқанд волийси жанобларининг ҳузурида (Особая пружина)лик хизматиға тошкандий Абдурауф Тура жаноблари тайин қилиндики бул биз мусулмонларни истейдод ва қобилиятимизга ҳамда давлатга ростлик ила хизмат қилганимиз датили. Ва ҳамда Россия давлатининг мусулмонларга инонганидин далилидур.

Русияда мусулмонлардан катта ва олий мансабларга туғри хизмат қилиб стушгон кишилар, яъни мусулмон судьялар, натариуслар, прокурорлар, ҳарбий ва мулкый гинерал, яъни пошолар кўпдур.

Русияда бир юзи эллик миллион қадар одам бўлуб, уларнинг энг кўби аввалан рус жинси ва андин сўнгра энг кўби биз мусулмонлармиз. Ва биздин сўнгра поляк, яҳудий, латиш, армани ва бошқа кичик жинслардир. Бизни Туркистоннинг маҳаллий ҳукумат маҳкамаларинда замоний мактаб, адлия маҳкамаларинда, касалхона ва дорухоналаринда, темир йўллар идорасинда ва барча бонқлар, тижорат контур ва корхоналаринда сиз мухтарам ёшлар диққат эътибор қарасангиз, асл руслардин бошқа нақадар ўзга жинс кишиларини қурарсизки катта ойликлар ила хизмат этарлар. Масалан: сиз ёшлардин бири даллоллик ва ё таржимонлик ва ё молфурушлик хизматиға ойинда эллик ва юз сум

олур экансиз, бошқа бир гайри рус, тугрусу, илми замон
ўқиган ким бўлсин ҳатто ажнабий ва бу кунги душмани
ҳаммамининг бўлса-да онга анча юз сўмлаб вазифа олур...
Буни ҳикмати надур?! Албатта ҳикмати отаси ўз боласи-
нинг замониға мувофиқ тарбия этганидур. Яна, сизға бир
мисол: Самаркандий Абдурахмон афандий, афанди Фар-
ҳодий жаноблари замонача илми тибб ва ҳикмат ўқиб,
аскария духтури бўлуб бир неча саналар аскарӣй тиббия
мансабига эди. Ўтган сана ул жанобни Бағдодға қарашли
"Қарбалои муъалл" кунсуллигига тайин қилиниб эдики,
муҳораба замониға Россия тарафидин Бағдодда эдилар.
Яқинда олган телеграфға қараганда, консул жаноблари
охирги вақтда Туркиядин Петруградға келиб, яна вақтинча
Бухоро консуллигига тайинланибдурларки, бу ишлар
намунаи имтисоли бўлурлик ва ибратликдур. Шаҳар
мактаби, яъни (городски училишча)ға кирмок учун
боланинг русча ўқиб ёзмоғи ва озгина ҳисоб билмоғи
қеракки, мунда бир болани саккиз-ўн ой рус қулиға бериб
тарбият қилдурилса бу имтихонни бериб қирар ва мазкур
мактабни муддағи таҳсили тўрт санадур. Муни битиргандин
сўнгра бошқа юқори мактабға қирар. Кирмаганда ҳукумат
маҳкамаларининг котиб ва ё таржимонлигига кирса бир
ярим йилдин сўнгра тўра бўлур. Тўғрилиқ ила ишласа
престуфда бўлур, ҳокимда бўлур. Хулоса: болаларни
исдеъод ва истикболи оталарни тарбият ва саъйига
вобастадурки, мунга ҳазрати Али қаррама Оллоҳу
важҳанинг сўзларида далилдур. Энди, эй муҳтарам ёшлар!
Азиз биродарлар, угул тўйига сарф қилатургон
ақчаларингизни мана шу илми замоний йўлиға сарф
этингиз, сиздан углингизға мол мерос қолмаса-қолмасин,
балки, албатта, илми тарбия мерос қолсин. Юқориға
қилуки болани саккиз-ўн ой рус оиласига бериб таълим
қилинса, шаҳар мактабига кирмок имтихонини берар. Ал-
батта, ёдингизға келурки русларни таомидин болани смоғи
қандайдур? Бу савол муҳаррар учун тожи сари муслимийн
ҳазрати Пайгамбаримизни саҳихи Бухорийдағи ҳадиси
шарифларидин сизға ҳабар берармиз. "Ҳадасна Юсуф бин
Муса ҳадасна Абул Халид ҳала самийту хишаам Бин аъра
қадус ған абиҳи ған Аиншата ҳалат, ҳалуу я расулаллох,
инна ҳуна аҳвамун ҳадисан аҳдуҳум биширкин, яътуна

тилиб, аммо насоро дини таълим берилмайдур. Итми
замоний ўқиб замона одамлари булганлар, рифоқ холи
ила тириклик қилганларидек, ҳукумат ишларига
араллашиб, мусулмонлар ила русларни бир-бирига яхши
танитиб ва ҳам икки арони ва икки тоифани тинч ва
яқинлиги ва бир-бирига боиси эътимоди булурлар. Ҳам
руслардан зиёда ўз миллатларига, яъни мусулмонларга
маънан ва моддатан кўп нафлар сткурарлар. Мисол учун
ёзармиз: замонамизга мувофиқ ўқиганларни бири
Самарқандий Камолиддин Ханиф Тура жанобларидирки,
аввалан шаҳар мактаби, сўнгра семинария, яъни Тошкент
дорумуаллимига ўқиб, бир неча саналар русча муаллим
бўлуб, сўнгра Самарқанд валийсига биринчи сана
таржимон ва сўнгра (Особая пружина) алоҳида ишлар
маъмури бўлиб охиран Самарқанд вилоятининг Хўжанд
уездининг (Ўратепа) шаҳри ва атрофига престуф
тайинландики бу ишлар замонача ўқимокнинг ҳосиятидур.
Камолиддин Туранинг ўрнига, яъни баланд даражада
Самарқанд волийси жанобларининг ҳузурида (Особая
пружина)лик хизматига тошкандий Абдурауф Тура
жаноблари тайин қилиндики бул биз мусулмонларни
истеъдод ва қобилиятимизга ҳамда давлатга ростлик ила
хизмат қилганимиз далили. Ва ҳамда Русия давлатининг
мусулмонларга инонганидин далилидур.

Русияда мусулмонлардан катта ва олий мансабларга
туғри хизмат қилиб стушгон кишилар, яъни мусулмон
судьялар, натариуслар, прокурорлар, ҳарбий ва мулкый
гинерал, яъни пошолар кутдур.

Русияда бир юзи эллик миллиун қадар одам булуб,
уларнинг энг кўби аввалан рус жинси ва андин сўнгра энг
кўби биз мусулмонлармиз. Ва биздин сўнгра поляк, яҳудий,
латиш, армани ва бошқа кичик жинслардир. Бизни
Туркистоннинг маҳаллий ҳукумат маҳкамаларинда замоний
мактаб, алтия маҳкамаларинда, касалхона ва дорухонала-
ринда, темир йўллар идорасинда ва барча бонқлар, тижорат
контур ва корхоналаринда сиз мухтарам ёшлар диққат этиб
қарасангиз, асл руслардин бошқа нақадар ўзга жинс
кишиларини кўрарсизки катта ойликлар ила хизмат этирлар.
Масалан: сиз ёшлардин бири даллоллик ва ё таржимонлик
ва ё молфурушлик хизматига ойинда эллик ва юз сўм

олур экансиз, бошқа бир гайри рус, тугрусу, илми замон
ўқиган ким бўлсин хатто ажнабий ва бу кунги душмани
хаммамизтин бўлса-да онга анча юз сўмлаб вазифа олур...
Бунни ҳикмати надур?! Албатта ҳикмати отаси ўз боласи-
нинг замониға мувофиқ тарбия этганидур. Яна, сизға бир
мисол: Самарқандий Абдурахмон афандий, афанди Фар-
хадий жаноблари замонача илми тибб ва ҳикмат ўқиб,
аскарият духтури бўлуб бир неча саналар аскарӣ тиббия
мансабига эди. Утган сана ул жанобни Бағдодға қарашли
“Қарбалои муъалл” кунсуллигига тайин қилиниб эдики,
мухораба замониға Русия тарафидин Бағдодда эдилар.
Яқинда олган телеграфға қараганда, консул жаноблари
охирги вақтда Туркиядин Петруградға келиб, яна вақтинча
Бухоро консуллигига тайинланибдурларки, бу ишлар
намунаи имтисоли бўлурлик ва ибратликдур. Шаҳар
мактаби, яъни (городски училишча)ға кирмок учун
боланинг русча ўқиб ёзмоғи ва озгина ҳисоб билмоғи
керакки, мунда бир болани саккиз-ун ой рус қулиға бериб
тарбият қилдурилса бу имтиҳонни бериб қирар ва мазкур
мактабни муддати таҳсили тўрт санадур. Муни битиргандин
сўнгра бошқа юқори мактабға қирар. Кирмаганда ҳукумат
маҳкамаларининг котиб ва ё таржимонлигига кирса бир
ярим йилдин сўнгра тўра бўлур. Тугрилиқ ила ишласа
престуфда бўлур, ҳокимда бўлур. Хулоса: болаларни
исдеълод ва истикболи оталарни тарбият ва саъйига
вобастадурки, мунга ҳазрати Али қаррама Оллоҳу
важҳанинг сўзларида далилдур. Энди, эй мухтарам ёшлар!
Азиз биродарлар, ўгул тўйига сарф қилатургон
ақчаларингизни мана шу илми замоний йўлиға сарф
этингиз, сиздан ўглингизға мол мерос қолмаса-қолмасин,
балки, албатта, илми тарбия мерос қолсин. Юқорига
қўшқани болани саккиз-ун ой рус оиласига бериб таълим
қилтинса, шаҳар мактабига кирмок имтиҳонини берав. Ал-
батта, ёдингизға келурки русларни таомидин болани смоғи
қандайдур? Бу савол муҳаррар учун тожи сари муслимийн
ҳазрати Пайгамбаримизни саҳихи Бухорийдаги ҳадиси
шарифларидин сизға хабар берамиз. “Хадасна Юсуф бин
Муса хадасна Абул Халид ҳала самийъу хишаам Бин аърва
аҳдус ған абиҳи ған Аишата ҳалат, ҳалуу я расулаллоҳ,
инна ҳуна аҳвамун ҳадисан аҳдуҳум биширкин, яътуна

билахманин ла адри язкуру исмаллох амла. Хола, узкуру исмаллох ва кулуу" хулосаси, *Ҳазрати Оиша* разноллох анҳо дерларки: *Ҳазрати Пайгамбаримиздин сўрачиларки яқинимизда мушриклар бор, билмаймизки, алар жонлиқни "Бисмиллох" деб сўялар ғ йўк. Ҳазратимиз дедиларки сиз у гуштларни бисмиллох деб сярси.* Энди рус таомининг масаласи шу ҳадис ила ва ҳам ушбу ояги шарифи ила ҳал бўлур: *Худои Таоло Куръони Каримда дер: "Ал-явма аҳаллу лакум ат-таййибаат ва таомил-лазийна утул-китааб ҳалл лакум"* "Ал-аяту" яъни, *Бу қун ҳалол қилинди сиз мусулмонлар учун тоза нимарсаларни ва ҳам китобнинг таоми сизлар учун ҳалолдир.* Ана Худо ва Расулининг фармониши ва марҳамати шудур. Ҳадисдин мушрик сўйганини смок, оятдан Таврот ва Инжилни узлари учун китоб билгучи насоро ва яҳуд таомининг мусулмонларга смок дурустлиги ҳам пок ва ҳалоллиги чиқар. Агарда Худо ва пайгамбар ҳалол қилган нимарсаларни смайтургон бўлсак ва ҳалолни смаслик ила тақволик ва суфийлик сотадургон бўлсак, аввал, албатта, шариатдин бошқа, виждоний ва ёинки хохишни бир ишидур. Албатта, шубҳа қилатургонлар борки, насоролардин бир қисми крессалиб осар, ибодатхоналарига сурат қўяр (Аҳнум суле) га эътиқод этар ва мунинг ила аҳли китобликдин чиқар. Фарзан бу шубҳани қабул қилганда ва баъзи насоролар мушрик фараз бўлган суратда ҳам юқоридаги ҳадис ила таомларни "бисмиллох" деб смогимиз шаръан мумкиндир, ҳолбуки баъзи насороларни (сулеу салааса) сўзлари купдин бери бўлиб, Куръони Карим ани радду ва виждоният худони исбот этса ҳам аларни аввал сўзларни Куръонда зикр этиб туруб яна "Иа аҳлил китаб" деб Куръонда зикр ва нидо этар. Яъни китобийликдан чиқармайдур. Яҳудийларда хоказо. Агарда дейилсаки баъзи яҳуд ва насоро Таврот ва Инжилни хилофияга ишлаб гуноҳ қилган учун китобийликдан чиқдилар. Ул суратда баҳс қилгучи дерки: мусулмонлар на учун хилофи Куръон ишлаб бу қадар гуноҳ қиладурлар-да мусулмонликдин чиқмайдур. Хайру гуноҳ ва исён бошқа-диндин чиқмоқ бошқадур. Бас, энди бир эҳтиёт лозим-дурки, аввалда ҳамр ва ханзийрни таомга қўшилмаган-лигини билмоқдин иборатдур. Куръон амридин ташқари

ҳозирги парҳез ва бошқа от ила "тақво"лар, мусулмонлар орасинда тасаввуфи қадима қаблал-исломия ва сиёсат ва душманлик сабаби ила кирди. Ёинки яҳудийлардин ва хинд музусийлардин ва роҳиб ва тарки дунё қилгонлардин ва бошқа шуларга ўхшашлардин ўтадики, яҳудий ва хиндий ил эроний форс-брахман деган номусулмон халқи орасинда хануз жорийдур. Биз Туркистон мусулмонларининг ўз орамизда ҳам мусулмон пиштургон бозор таомини ва ёинки кишлоғи таомини тўй ва таъзия худойи таомларини смайтургон ва ҳатто хайвон гуштини (нафсоний бир иш бўлур, шариатга), товук тухумини смайтургонлар борки, ул виждоний ва ёинки хохиши нафсоний бир иш бўлур, шариатга ани асло даҳли йўктур. Масалан, бир катта киши сув ичмайдур. Онин ила сув ҳаром бўлдиму? Албатта, йўк! Аллоху аълам ва расулуху.

ТЕАТР НАДУР?

Театр нимадур? Жавобга: театр ибратнамодур, театр ваъзхонадур. Театр таъзири адабийдур. Театр ойнадурки, умумий ҳолларни онда мужассам ва намоён суратда кўликлар кўруб, кар-қулоқсизлар эшитиб, асарланур. Хулоса, театр ваъз ва танбех этгучи ҳамда зарарлик одат, урф ва таомилни, кабиҳ ва зарарни иёнан кўрсатгучидур. Ҳеч кимни риоя қилмасдин тўғри сўйлагувчи ва очик ҳукукитни билдиргувчидур. “Қўл ал-ҳаққа ва лав каана мурран” мазҳаридур. Айни замонда яна тамошогоҳ ва ёинки кўнгул очгувчи миллий ва адабий жамиятларни боисидур. Тараккий қилгон миллатлар театрхоналарни улуглар учун - мактаб ва ибрат атайдур. Тараккий қилмокнинг энг биринчи сабаб ва боисларидин бири театрлардур дейурлар. Театрларнинг яхши ва ёмон одатларни сарроф ва мунаққидий дерлар. Умумий одатларни нафъ ва зараридин пайдо булатургон натижаларни театрхонада иёнан кўрсатурларки, ҳар ким мундин таъсирланиб, ёмон одатларни тарк этиб яхшилиқни зиёда ишламокга сабаб булур. Ҳар замона бир усули ихтисобий бордур. Бу замонда театрхоналар ҳам ямон ва зарарлик одатларни ихтисоб ва танқид қилиб, ямонликни, кабиҳийни ҳалойикга кўрсатиб, ваъз ва насихат этгучи бир жойдур. Театрхона сахналаринда қўйулатургон асарлар - фожеса яъни қайғулик, мазҳакий яъни кулғу, драма, яъни ҳангомалик бир воқеа ва ҳодисани тасвир этиб ҳалойикга кўрсатилур. Аввал воқеадаги ямонлик ва яхшилиқни пайдо булғони ва сабабини ҳар ким кўруб англаб, ибрат олур ва ямонликдин қочиб яхшилиқга ҳаракат қилмокга театрда кўрсатилгон воқеалар сабаб булур. Ҳикоят ва ёинки насихат китобларинда баъзи бир ҳодисани баён қилингондурки, ўқиб асарланиб лаззат олинадур. Аммо театрға махсус бир ҳодиса ва ё воқеа ва ҳикоятни феълан қилиб кўрсатиладурки, мунинг таъсири эшитгондин зиёдадур. “Шанидан қай бунад монанди дидан” (“Эшитмок қачон кўрмок қибидур”), яна театрда санҳодаси одам қузи ила кўруб, қуъсиз одам эшитиб, қарра мушоҳада этиб, ибрат ва лаззат олар, хулоса, театр бир нафъ мактаб ҳукминдадур. Тараккий қилгон халқлар ўртасинда театр у

кадар тараққий этгандурки, ҳар кун бир янги асар тасниф бўлуб, сахнада қўйилур. Асарни ёзгон муҳаррирга минг сўм ва ун минг сўмлаб ҳаля бериб асарини - мушаххислар сотиб олиб, сахнада қўйуб, фоида қиладурлар. Баъзи бир театр асарлари эски бўлмай ва ҳалойикни кўнглига урмай, бир шаҳарда йиғирма, ўтгуз, ҳатто юзинчи дафъа қўйулгонлари бордур. Театрга қўйулгон асарни ортуқча ва ё оз ерларини ва стушмагонларини, маишати миллиядин хориж нуқталарини муҳаррирлар жаридалар ила танкид этадурлар. Ҳалойикга маъқул бўлуб ва бўлмағони ила театр муҳаррири хурсанд ва ё гамлик бўлур. Муҳаррирни асари яхши чиқса ҳар ким они табрик этар. Ва шуҳрати зиёда бўлур. Ва бул бошқа муҳаррирларни ҳаракатга келтириб, яхши асарлар ёзмокларига боис бўлур. Театр учун муҳаррирни на қадар чуқур ўйлагувчи зариф ва назокатлиги лозим бўлса, мушаххас (ҳодисани кўрсатгувчи)ларни ҳам тавонан ва муқаллид ва ҳар нимарсани ўзидек қилиб кўрсатгувчи, нуқтадон бўлуши лозим бўлуб, бул алоҳида бир санъатдурки, оврупоийлар мунга ҳам алоҳида мактаб ижод қилгондурлар. Сўзни қисқаси театрхоналар - масҳарабозхона бўлмай, балки ибратхонадур. Ва онда мушаххис булатургонлар (уйинчи ва масҳарабоз) бўлмай, балки мушаххас ва муаллими ахлоқдурлар. Тараққий қилгон ҳалойик орасинда мушаххаслар ҳам қибор муҳтарам синфлар қаториндадур. Хусусан, ўз қиссаси нафига мушаххаслик қилгон, балки мактаб ва ўз миллати нафига мушаххаслик қилгонларни кадри ду боло зиёдадур. Биз Туркистон ва Бухорода милтий театрдин асар йўқ эди. Муҳаррири ожиз - "Падаркуш"ни ёздики", ўтгон феврал ойинда Самарқанд, Ҳуканд, Бухоро ва Тошкент ва Каттакўргон шаҳарларинда миллат нафи учун кўнгилилар сахнада қўйуб, тўрт, беш минг сўмни тўрт, беш кечада жамлаб мактаблар фойдасига бердилар. Мана энди муҳтарам Самарқанд кўнгилли мушаххаслари гайрат қилиб, яна "Падаркуш"ни Самарқандда, 4-майда сахнага қўйуб, ҳосилини мактабларга сарф учун бердилар. Муҳтарам ҳамшаҳарларимиздин рижо этармизки, келиб кўргонлари гуноҳ бўлгон жойини кўрсатсалар, ончинин асарни танкид этиб, бузук ерини матбуот ила баён этсалар, токи боиси ислоҳий бўлинса. Аммо бугунгича

мухтарам аҳли калам, “Падаркуш”ни бузук ерини курсатмай, балки (кулдургувчи ва ҳам йиглаттувчи носих ва ноҳаъ асардур) молинда табрик ва тақризлар ила ёздиларки, аларга ташаккурлар айтармиз. Асаримизни кабиҳийни ёзгон кишига зиёдарок ташаккур айтмоқга фадйунмиз. Чунки боиси ислохдур. “Мутакаллимро то айб нагиранд суҳанаш ислох на пазиранд-сӯз сӯйлагувчини айб этмагунча сӯзи туз олмайдур”. Баъзи бир аҳли ватаннинг театр асари ёзмоқга машғулликлари эшитилурки, асарларига чаҳор чашм ила мунтазирмиз. Ёзгон асарларни кўнгулли дасталари сотиб олиб бостурсалар, фоида ҳам қиладурлар. Чунки бир кишига ҳам ёзиб, ҳам бостуруб ва ҳам сахнада қўйдурмоқ мушкулдур. Дўстлари сотиб ола берсалар, асарда кўпайур. Туркистонда ойинда бир асар тах рир бўлинсада, кўплик қилмайдур.

УЛУМ ВА МАОРИФ

Илму маърифатнинг афзаллиги ҳақида

Оламда ҳар шайдин ҳур жихатдин афзал ва акъо нимарса: “илм ва маориф”дур. Чунончи, фикр қилсак, назаримизга намоён булурки, бутун оламдаги мавжудот ва мухтариотни ҳаммаси шул улум ва маорифнинг қувват ва муованати бирлан мавжуд бўлгондур. Оламда катта-катта адиб, муҳаррир ва шоирлар етишуб, оламни гулистон айлабдурлар. Било шакк, шул улум ва маорифнинг самараи олиясидур. Оламда ҳар миллатким тараққий йўлига кадам қўймоқга ноил бўлубдур. шул улум ва маорифнинг муованати бирландур. Илмнинг зидди жahlдурки: онинг бирлан ҳеч бир миллат тараққий этмоқга ноил бўлмай, балки тараққийнинг зидди бўлгон таназзул балосига дучор ўлуб, оҳиста-оҳиста махв ва инкироз дарёсига гарк бўлуб, яъни тараққийнинг йўли илм, таназзулни йўли жahlдур. Хаттоки, яшамок ва махв бўлмоқнинг йўли шул икки нимарсадур. Чунки тараққий қилгон миллат, албатта, яшар ва таназзул

этгон миллат махв бўлур. Бесилмнинг сафохат, разолат, касолат, адоват балосига дучор бўлмоги ҳар нимарсадин аввал маълумдур. Бас буларнинг ҳар қайуси ихтилофнинг иттишорига биринчи сабаб бўлуб, аввал ҳам таназулнинг биринчи асбобидур. Аммо буларнинг акси бўлса, ул вақтда албатта иттиҳод, иттифок пайдо бўлуб, тараққийга кадам қўйулмоги муқаррардур. Энди келайлук Туркистон ва Бухородаги азиз қариндошларимизнинг аҳволларига. Умуман бизларда, маъҳаз тараққий бўлгон улум ва маориф борми, ёхуд йўқлик (Бул саволга шояд биздин ҳам бошқа жавобгар бўлса) энди бул саволга жавобан дермизки: бизларда илм ва маориф бордур, йўқ эмас, лекин камдин кам, юзда бир даражададур. Баҳар ҳол олимиятимиздин жоҳилият фавқулудда зиёдадур. Агарда бугун 20 инчи аср тараққийда олим ўлсайдук, бул ҳолда турмас эдук, бизлар ҳам Овруполардек тараққийдин тараққийга кадам қўяр эдук. Ва ҳоло онга биз аҳлан ўз ҳолимиздин хабардор эмасмиз. Бул ҳолда бизларнинг қай еримиз тараққий этсун. Ўзимиз фикр қилайлук, тараққий ўз-ўзидин мумкинми? Бул ҳолда турсак асло ва қатъан мумкин эмас. Аммо бизлар ҳам ҳаракат, гайрат, ижтиҳод этсак, ҳоби гафлатдин ўйгонсак, улум ва маорифнинг ривожига қўйиш этсак, ушбулар учун макотиб ва мадорислар таъсис этсак, албатта, тараққий этармиз. Чунки Оврупоийлар ҳам аввалда бизлардек эдилар. Лекин билдиларки, бул аҳволда ётмоқ дуруст эмас. Чунки махв ва мунқариз бўлурлар. Сунгра ўзларининг саъй ва ҳаракатлари бирлан бугунги ҳолатга етдиларки, ҳар кимнинг Оврупоийдек бўлгуси келур. Эй азиз ҳамватан! Бизлар ҳам ибрат олайлук. Ҳоби гафлатонамиздин бедор бўлайлук... Бул асрни 20 чи аср дерлар. Бул асрда бул аҳволда турмок боиси инкироздур. Бул, асри тараққий-дурки, тик турмайуб гайрат этгонни яшатар ва илло махв этар. Эндиликда фақат улум ва маорифнинг ривожига саъй ва қўйиш айласак, яъни ўқисак ҳар иш бўлур, иттифоклик ҳам бўлур. Бул аҳволдалигимизнинг асли бесилмлигимиздиндур. Бас мунинг иложи ўқимақ! Ўқимақ! Ўқимақдур!

*Бухоро: П.Шамсий.
“Ойина”, 1915, 8-сон.*

ТУРКИСТОН ТАРИХИ КЕРАК

Тарихни ўрганишнинг аҳамияти ҳақида.

Тарих қуп аҳамиятли ва фоидали бир нарсадир. Тарихнинг фоидаларидан баъзиси ушбудурки: бир миллатнинг на тариқада, қайси йўл ила тараққий этганин ўқиб ибрат олмак, ёки бир миллатнинг на сабаблардин таназзул этиб, охири мунқариз бўлиб кетганин ўқиб мундин ҳам истифода этмак мумкиндир. Шунинг учун бизнинг ўз шева-мизда, Туркистондақ уттан боболаримизнинг маиший сий-сий аҳволига доир “Туркистон тарихи” бор бўлганда, они кўз олдимизда қўйиб бурунги қахрамон боболаримизнинг на йўл ила тараққий ва маданият даврига кириб ва нима сабабдин охири мунқариз кетганларини ўқиб, билиб хийла ибрат олар эдук. Ушандоқ ҳозирги ҳолимизни боболаримиз давридаги ҳолларга бир даража муқояса этмак ила баробар ўз-ўзимиздин бир инфиол даврини ҳис этиб юзларимиз қизарар эди. Ҳоло, биз Туркистонийлар марҳум боболаримиз аҳволи ҳам Туркистон воқияти тарихисидан бутун гоҳил ва бешабардирмиз. Чунки Туркистон тарихи ҳақида янги тадқиқот ила ёзилгон тартибли ва истифодали муқамал бир асар вужудга келгани йўқ. Турғиси мунда тарих ёзувчи киши турк утлонларидин хануз майдонга чиқгон йўқки бу эса турк болаларининг ноҳалаф бўлуб чин утул эмасликларига далилдур. Бу сўзлардин тарихсизлигимиз англашилмасин. Бизнинг тарихимиз бор, бурунги асрларда Туркистон ва турклар воқеати ва аҳволи ҳақида, туркий, форсий ва арабий тилларда неча китоблар ёзилгондурки у китоблардин рус ва бошқа европалилар истифода этгон ва этмакдадурлар. Лекин у мухталиф тилларда ёзилгон, тарихий асарлардин биз туркистонийлар истифода элуб янги муҳокама ва тадқиқот ила ўз шева-мизда мунтазам бир асар вужудга келтургонимиз йўқ. Халқи бизлар ундоғ тарихий китоблардин аксарияти ила хабарсиз бўлуб, баъзисидин хабардор бўлсак ҳам аларнинг таъъ ва нашрига аҳамият бермаймиз. Чунки бизнинг халқлар андоғ китоблардин кўра хурофотлик ҳисса, хикоя ва ошиқона газал

китобларни эида рағбатлик булғонидин моддий фоида-
ни кузлаб шундай афсона ва аслсиз китобларни таъ ва
нашр этмакдаимиз. Шунинг учун кундин-кун муҳим тари-
хий китобларимиз кўздин тушуб, эсдан чиқуб кетмакда-
дурки, мунинг айб ва гуноҳи Туркистонда манфаатпараст
китобчилар буйнига тушса керак. Чунки, бу сўнгги йил-
ларда китобчилар тарафидин хурофюрлик китоб ва рисола-
лар нашр булинуб тургонлиги майдонда ва барчага маълум-
дур. Агарда мухтарам ношир ва китобчиларимиз мундан
сўнг ахлоқ бузғучи ошиқона газаллар ва соф эътиқодларни
шарландурувчи хурофюрлик афсона китоблар урнига
муътабар тарихий, ахлоқий ва адабий рисола ва китоблар
нашр этмоқга ташаббус этсалар, шояд бу хайрли ишлари
аввалги гуноҳларингиз юзини ёпар. “Садои Туркистон”
жаридасига “Миллий тарихимизни ким ёзар?” мазмунида
бир савол қўрулгон эди. Бизнинг фикримизча, мундай
тарихни ёзмоқлик ниҳоятда қийин бир иш бўлуб, ҳозирда
бунинг ийфоси бизнинг қўйимиздин келмайдургонга
ўхшайдур. Шунинг учун, бу хизматни Туркистон тарихи
ила ошно бўла бошлаган ёш муаррихимиз, мухтарам Аҳмад
Закий Валидий афҳандининг қаламидин умид этмакдаимиз.

“Ойина”, 1914, 38-сон

ШОИР ВА МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАРИМИЗ

Шеърларнинг халқ тушунадиган тилда ёзилиши зарурлиги ҳақида.

Шеър, одамларни кучлига роҳат беруб, гамларини қил-гучидур. Бир эшон мударрис маснавидан гулистондан ўзи англайдургон шеърларни ўқиб роҳатландиги каби бир қишлоқ одами ҳам ўзи англайдургон тил ва шевада ёзилгон шеърларни муҳаббат ила ўқиб, шоирни ҳурмати ва номи халқ орасида абадан қолур. Ҳар қайси миллат ўзи англамайдургон тилда ёзилгон шеърни ўқув олмаслиги ва шоирини ҳам номи миллат орасидан қочиб, йўқ қўлмоғи табиийдур. Эмди узимизни миллий шеърларимизга келайлуқ, қўрармизким, миллатимиз орасида миллий шеърни таъсирни йўқдур. Мунга сабаб нимадур. Мунга сабаб мухтарама шоирларимизни ўз шевада шеър ёзмасдан - шеърларни ярмидан қўброғи усмонлича ва тоторчадан қўйилгонлигидандур. Мисол учун қина шул тубайндаги шеърларни келтируرمىз:

“Чу чу қилар тарбият биз илмдан бегона сархуш,
Авомун-нос ғийбат ҳосили афсона сархуш,
Эшон суфий тамъи жомига ҳуландир дему ё рабб” -
“Умиди раҳмат этмак ихтилофи раъй умматдан,

Анга бугзурки хайри умид эдур шеър ва шакҳватдан сотилди бек учун бу миллат мархуум агйорда ” ...

Юкоридаги ёзилгон шеърлардан ниҳоятда қўп улуб мухтарама шоиримиз Абдулло Авлоний жанобларини “Адабиёт” исмли мажмуаларидаги шеърлар ҳаммаси диярлик бизнинг тилқа хилоф бир шевада ёзилгондирки, усмонийча билгон бир одам тушуниб, бошқа одамлар мутлоқ англамайдур. Ори, усмонийча лазиз ва энг адабий шева дейлуқ. Тоторчани бизга не муносабати бордурки на адаб ва на шогирдларимиз билмайдур. Ашъоримиз миллат англамайдургон тилда ёзмокларидан мақсуд нимадур? Мухтарама Абдулло афандини адабиёт мажмуасини мактабларни дарс

жадналига киритмишлар. Маъсум болалар ўз тилларини
хам дуруст сўзламайдургон вақтда, ўзи англамайдургон
шърларни ўқитмасдан, англамайдургон шевада ёзилгон
шърларни ўқитмок дуруст бўлмаса керак. "Адабиёт" маж-
муасилаги шърларни болалар эмас, балки баъзи муаллим-
лар хам англамайдурлар. Хар нечук бўлса хам сўзимизни
мухтасар этуб, мухтарам шоирларимиздан илтимос этиб-
дурмизким, эмди ёздургон шърларингизни ўз шъвамиз-
да ёзингиз! Токи, миллат шърингизни ўқиб фойдалансун
деб сўзимни тамом килтурман.

"Ойина", 1915, 9-сон.

ТУРКИСТОН МУСУЛМОНЛАРИГА!

*Кавказда хонумонидан жудо бўлиб, очарчиликка дучор
бўлган мусулмонларга ёрдам қилини чузмоклик зарурлиги
хақида.*

Хазрат! Кавказдаки қориз мусулмон қариндошлари-
мизнинг қургон жонсуз кулфатлари, яъни харбзада бўлуб,
қатл ва горатга учраб, баъзи хоналар ёндурулуб, кеча бой
ва давлатлик экон, бутун гадо даражасига келиб, баъзи
рузорлар махв ва паришон бўлуб, қолгонларида оч ва
ялонгоч, қорлик тоғ ва даштга қолгонлари ва ниҳоятда
бенаволикга учраб, ҳатто "Нон, нон!" деб зорилаганларини
Кавказ матбуотига уқилур. Ходисани ростлиги яна Кавказ
ҳукуматининг баёни ила собитдур. Эй, ҳаммиятлик бир-
дарлар! Мазкур бенаво мусулмонларга иъона юбормокга
гайрат этунгузки, амри шариат ва айни инсониятдур. Ху-
дойини Бокуда "Иқбол" жаридаси идорасига юбормок
мумкиндур.

1915 й. 28 феврал.
1333 х. 26 Рабиус-соний. №10.

ТУРКИСТОН ОДАМЛАРИНИНГ АДАДИ

Россиянинг йиллик ҳисобиға кура Туркистон аҳолиси 1912 йилда 10957400 нафар экан.

Россиянинг йиллик ҳисоби ила 1913 санаға маҳсус бир солнома нашр қилинибдурки, бу солномада Русиядаги мухталиф миллатларнинг миқдоридин маълумот берилгани ҳолда мусулмонлардин Туркистон аҳолиси ҳақида ушбу факра дарж қилинибдур: 1912 йилда Туркистон мамлакатининг умум аҳолиси ўн миллион 557 минг тўрт юз нафардин иборат экан. Ернинг кенглигига нисбат ҳалки, ўрта ҳисоб ила, ҳар бир мураббаъ чоғирим ерга тўрт ярим нуфус тушадур. Халқнинг энг зиёда ва қуб бўлган ери Самарқанд вилоятидур, бунда бир мураббаъ чоғирим масофаға 19 10/8 нафар ва ондин кейин Фарғона вилоятидурким, онда 17 10/4 нафар ва баъад Сирдарё вилояти бўлуб, бир чоғиримға 5 10/4 тушадур. Ва бу ададнинг юзда тўқсонидин зиёдаси мусулмондур.

ТУРКИСТОНЛИЛАРА ХИТОБ

Туркистон аҳли ўз ҳуқуқлари, маърифати учун курашмоғи лозимлиги ҳақида.

Эй мусулмонлар, биродарлар! Бизларға чолишмоқ ақти етмадими? Бу қадар жаҳолата ботдикмиз-да етмасми? Чинки биз мусулмонлара чолишмоқ ҳаром ва ё гуноҳми-ур? Бу қадар жаҳолатға ботдигимиз, стар. Эмди мозийимиз ила истиқболимизи уйламоқ керак. Биз туркистонликлар адар орқала қолган ҳеч бир миллат қолмади. Африко ваҳийлари-да биздан илгаридурлар. Биз бошқа миллатлардан брат олайлукда, ўзимизни эркимизни билмоқға ижтиҳод гайлик. Миллатимиз эҳтиёжини ва миллат ишларини тут-и йўлга солмақға ҳаракат эдалим. Ватан ишларимиза ҳарқли ердамда бўлиналим. Жаҳолат ва сафолатдин миллати-

мизни кутқармоқга чолишалим. Мактаб мадраса очмакга, жамият ва ширкатлик тижоратхоналари таъсис этмоқга ҳаракат эталим. Русия, Оврупа, Миср ва Истанбулга талаба юбормоқ керакдур. Эй туркистонли мусулмонлар, биродарлар! Кузингизни очинг, мажалла ва жаридаларга боқиб, дунёни билинг, жаҳолат ичинда гарқ улмиш улан ватандош ва миллатдошларимизни кутқармоқ керакдур.

Истанбул: Туркистон талабалари.
“Ойина”, 1914, 27-сон.

ФРАКЦИЯМИЗ ВА ЖАМОАТ

Давлат думасида мусулмон фракцияси старли маблаг билан таъминлангани ва у давлат думасига

- 1) муаллимлар,*
- 2) дорулмуаллимин (ўқитувчилар уйи) ва*
- 3) забх хусусиядаги лойиҳаларни тақдим этиши лозимлиги ҳақида.*

Давлат думасида мусулмон фракциясининг вужуди ва жамоатининг бу фракцияга ёрдам бериши лозимлигидан баҳс қилмоқ ҳожати йўқ. Бул аҳамият лозимлик даражада маълум бўлган бўлса керак! Мусулмон фракциясининг идорасига ва хизматларини қилатургон учун лозим бўлгон бир йиллик харажат таъйин қилиниб, аларга таслим бўлинди. Муни биз миллатга хабар бериб ифтихор қилармиз. Аввалда эълон-қилинган 1155 сўмдан бошқа, фракция хазинадори (Бойтсераков) жанобларига 3000 сўм ҳам берилдики, жами 4155 сўм бўлур. Энди фракциямиз керак бўлатургон харажат тўғрисида хотиржам бўлубдур. Қилатургон ишларида жамоатдин маънавий ёрдам кўрадурлар. Фракциямизнинг ҳиммат ва гайратидин умидвормизким, мушоварага, кенгашга ва таҳрирга мохир одамларни ва аҳли ҳуқуқдан керак бўлгон шахсларни даъват қилиб, ушбу матлаб ва лойиҳаларни тайёрлаб, давлат думасига тақдим қилсунлар:

1. Муаллимларга тааллуқ қилган низом лойиҳаларини,
2. Дорил-муаллимин хусусидаги лойиҳани,

ТУРКИСТОН ОДАМЛАРИНИНГ АДАДИ

Россиянинг йиллик ҳисобида кура Туркистон аҳолиси 1912 йилда 10957400 нафар экан.

Россиянинг йиллик ҳисоби ила 1913 санага махсус бир солнома нашр қилинибдурки, бу солномада Русиядаги мухталиф миллатларнинг миқдоридин маълумот берилгани ҳолда мусулмонлардин Туркистон аҳолиси ҳақида ушбу факра дарж қилинибдур: 1912 йилда Туркистон мамлакатининг умум аҳолиси ўн миллион 557 минг тўрт юз нафардин иборат экан. Ернинг кенглигига нисбат ҳалки, урта ҳисоб ила, ҳар бир мураббаъ чоғирим ерга тўрт ярим нуфус тушадур. Халқнинг энг зиёда ва куб бўлган ери Самарқанд вилоятидур, бунда бир мураббаъ чоғирим масофага 19 10/8 нафар ва ондин кейин Фарғона вилоятидурким, онда 17 10/4 нафар ва баъад Сирдарё вилояти бўлуб, бир чоғиримга 5 10/4 тушадур. Ва бу ададнинг юзда туксонидин зиёдаси мусулмондур.

ТУРКИСТОНЛИЛАРА ХИТОБ

Туркистон аҳли ўз ҳуқуқлари, маърифати учун курашмоғи лозимлиги ҳақида.

Эй мусулмонлар, биродарлар! Бизларга чолишмоқ вақти етмадими? Бу қадар жаҳолата ботдикмиз-да етмасми? Ёинки биз мусулмонлара чолишмоқ ҳаром ва ё гуноҳмидур? Бу қадар жаҳолатта ботдигимиз, етар. Эмди мозийимиз ила истикболимизи уйламоқ керак. Биз туркистонликлар қадар орқада қолган ҳеч бир миллат қолмади. Африқо вахшийлари-да биздан илгаридурлар. Биз бошқа миллатлардан ибрат олайтукда, ўзимизни эркимизни билмоқга ижтиҳод этайлик. Миллатимиз эҳтиёжини ва миллат ишларини тўғри йулга солмакга ҳаракат едалим. Ватан ишларими за ҳар турли ёрдамда бўлиналим. Жаҳолат ва сафолатдин миллати-

мизни куткармоқга чолишалим. Мактаб мадраса очмакга, жамият ва ширкатлик тижоратхоналари таъсис этмоқга ҳаракат эталим. Русия, Оврупа, Миср ва Истанбулга талаба юбормоқ керакдур. Эй туркистонли мусулмонлар, биродарлар! Кузингизни очинг, мажалла ва жаридаларга боқуб, дунёни билинг, жаҳолат ичинда гарқ улмиш улан ватандош ва миллатдошларимизни куткармоқ керакдур.

Истанбул: Туркистон талабалари.

“Ойина”, 1914, 27-сон.

ФРАКЦИЯМИЗ ВА ЖАМОАТ

Давлат думасида мусулмон фракцияси старли маблаг билан таъминлангани ва у давлат думасига

- 1) муаллимлар,
- 2) дорулмуаллимин (ўқитувчилар уйи) ва
- 3) забх хусусиядаги лойиҳаларни тақдим этиши лозимлиги ҳақида.

Давлат думасида мусулмон фракциясининг вужуди ва жамоатининг бу фракцияга ёрдам бериши лозимлигидан баҳс қилмоқ ҳолати йук. Бул аҳамият лозимлик даражада маълум булган булса керак! Мусулмон фракциясининг идорасига ва хизматларини қилатургон учун лозим булгон бир йиллик харажат таъйин қилиниб, аларга таслим булинда. Муни биз миллатга хабар бериб ифтихор қилармиз. Аввалда эълон-қилинган 1155 сўмдан бошқа, фракция хазинадори (Бойтераков) жанобларига 3000 сўм ҳам берилдики, жами 4155 сўм бўлур. Энди фракциямиз керак булатургон харажат тўғрисида хотиржам бўлубдур. Қилатургон ишларида жамоатдин маънавий ёрдам курадурлар. Фракциямизнинг химмат ва гайратидин умидвормизким, мушоварага, кенгашга ва таҳрирга мохир одамларни ва аҳли ҳуқуқдан керак булгон шахсларни даъват қилиб, ушбу матлаб ва лойиҳаларни тайёрлаб, давлат думасига тақдим қилсунлар:

1. Муаллимларга тааллуқ қилган низом лойиҳаларини,
2. Дорил-муаллимин хусусидаги лойиҳани,

3. Забх хусусидаги баён холини ва ҳам келар кузгача идораи рухонияларнинг ислохига доир катта лоихани хо-
зирлаб, топширсунлар. Бу йил фракциямизнинг харажати
Қирим, Волга мусулмонларининг ҳиммати ила талорик
қилинди. Қавказ ё ва Туркистон мусулмонларининг гайрат-
ларинида мундан кейин эшитмок ва кўрмок умидиламиз.
Фракциямизнинг вужуди ва хизмати бир саналик эмас.
Ҳар йилда ҳам хизматлар ва ҳам харажатлар лозим бўлур.

1914 й. 5 апрель.
1331 х. Жумодил-аввал. №24

МУСУЛМОН ХОТУНЛАРИДА ИЛМСИЗЛИК

*Миср ҳудудида 5265250 нафар хотин-киз яшаб, 20600
нафари, яъни ҳар юз нафаридан бири саводли экан.
Саводлиларнинг кўпи овруполиклр.*

Миср тавобеинида охириги ҳисобдан 5 миллиун 265 минг
250 нафар хотун борлиги билинди. Буларнинг ялгуз 20
минг нафари, яъни юз хотунга бир нафари ўқиб ва ёзма
билур экан. Аларнинг-да кўписи оврупали ёки насоро араб
хотунларидур. Демак, мусулмонлардан ўқиб ёзма билувчи
мингда бир ҳукмидадур. Холбуки, ўқимок намоздек эр ва
аслга шаръан фарздур.

6 нуйабр. 1914. №1
1-Мухаррам, ал-Ҳаром. 1333 х.

Лугат

- Азжот - тобе ерлар
Ажр - мукофот, эваз
Ал-он - ҳозир, шу пайтнинг ўзида
Алко (илко) - таълаш, қўзғатиш
Амжот - мулклар
Асаф - таассуф, кайгу
Асобт - нишонга тегини, ҳақиқат, тўғрилиқ
Асарланмок - таъсирланмок
Атфали (тифлининг қўлиги) - болалар
Ашъор - шеърлар
Акю (қавий) - энг кучли
Баю алайх - шунга кўра, шунга биноан
Бас, биноан алайхи - бас, шундай экан
Бенаволик - гамгинлик, қайғулик
Бемухабо - тортинмасдан, иккиланмай
Билъат - динга кейин қўшилган урф-одат
Билрю пак - шак-шубҳасиз
Васий - вояга етмаган етим болаларга гамхўрлик қилувчи шахс, маънавий ота
Васоят - васийликни қабул қилиш
Валыл - кўрқитиш, таҳдид, огоҳлантириш
Вилр - оғир юк, оғирлик
Диръат - онг, ақл ва тажриба йўли билан англаш, огоҳлик
Дорулкаю - қозихона
Дорут-тарбия - мактаб, болалар уйи
Ду бою - яна, икки бор
Жола - кағга йўл; қоида, низом
Жарил - газета
Зарфинда - мобайнида, вақт оралиғида
Зомин - кафиллик, амин бўлмок
Имжот - малад, кўмак, ёрдам
Имтисол - мисол тариқасида, намуна
Ийфю - ижро
Иптинкор - кенгайиш, тарқалиш
Иптинбох - огоҳлик, гафлатдан уйғониш, кўз очилиш, танбех
Ипфисол - танвинга тушиш, гам тортиш
Йонат - ёрдам, мадал
Истифода - қўллан, фойдаланиш
Ихжон - биродарлар, дўстлар
Иштибох - шубҳа, гумон, шак
Икнол - ишонтириш, қаноат ҳосил қилиш

Икор - кўчмас мулк, ҳовли-жой
 Иқтйю - эргашимок, ияриш
 Иқтижо - тақозо, талаб қилиш
 Ихтисоб - ҳисоб-китоб, тафтиш
 Қалом илми - эътикод илми
 Қасомат - ялқовлик, ишқмаслик
 Қибор - қатталар, оқсоқоллар
 Қуран арз - ер юзи, ер курраси
 Қутоҳбин - қалтабин
 Лузум - лозим, керак
 Маатгаассуф - афсус, надоматли
 Маатташаккур - миннатдорлик билан
 Маъсуф - сифатланган, васф этилган
 Мавкуф - тўхтатилган, ботлиқ
 Малоҳид - даромад, қирим
 Маъюн - қарздор
 Маъжалла - журнал
 Мақотиб - мактаблар
 Мамну - ман қилинган, рад этилган
 Манҳий - таъқиқланган
 Мансук - бекор қилинган, йўққа чиқарилган
 Малзум - зарур, муносиб
 Маълаб - эҳтиёж, талаб
 Масруф - сарфланган, харажат
 Маъданиёт - геология, минералогия
 Маъсум - гуноҳсиз, гўлак
 Маъгал - қутиб қолиш, зориқиш
 Маъҳаз - манба, ҳазина этилган жой
 Макдўх - таҳқирли, номақбул
 Макдўф - таълаб юбориладиган, кераксиз
 Маҳв - барҳам еган, йўқ қилинган
 Моъар - она
 Моъий - ўтмиш, тарих
 Муаҳҳаз - дашном берилган
 Муборица - кураш
 Муваққиф - бекат, станция
 Муъанат - қўллаш, ёрдам бермок
 Мушқариз - уйилган, тутатилган, барҳам тошган
 Муфитиш - тафтишчи, кузатувчи, текширувчи
 Мугалаййин - диндор, руҳоний, диёнатли
 Мугашаррий - шариат бўйича йўл тутувчи
 Мугаъаххил - тушкун, ҳаста туширилган
 Мутамаддун - маданиятли

Мухтариот - ихтиролар
 Муллахис - актёр, образ яратувчи
 Мушаккаф - маслаҳат, кенгаш
 Мухталиф - турли-туман
 Мукояса - қиёслаш
 Мухтавий - ўз ичига олган
 Намози фахр - бомлод, тонг намози
 Насоро - христиан диндагилар
 Нафсиламр - ҳақиқат ҳол
 Нафсоний - шахсий, хусусий
 Номанпуш - шариат қонун-қондасига ҳилоф
 Нотамил - кўринмас, махфий, ноаниқ
 Носих ва нофсъ - насиҳат берувчи ва фойдали
 Нохатаф - ажлодига гортмаган, ноқобил бола
 Нуктаки - сўзамол, сўзга чечан
 Ойин - урф-олат
 Ори - ҳа, худди шундай
 Оромак - йиғмоқ, тўшмоқ
 Риҷо - илтижо, сўрамоқ
 Рифоҳ - фаровон, омадли
 Савк - табиат, қилиқ, қудрат, даъват
 Савм на савоял - рўза ва намоз
 Сариял - бойлиқ, капитал
 Сарих - очик, аниқ, равшан, ойили
 Сарроф - сарф қилувчи, пул алмаштирувчи
 Сафоял - пасткашлиқ
 Сафоҳал - ақлсизлик, нодонлик
 Синҳал - хунар, санъат
 Таассуф - афсус, надомат чекиш
 Таб - напир қилиш
 Табъалиқ - фуқаролик
 Таъовени - тобъ кишилар, эргашувчилар
 Тадрис - дарс ўқимоқ
 Таҳдидул - янгилаш, ўзгариш
 Таҳвил - Қуръонни қироат билан ўқий олиш
 Такфир - кофирга йўйиш
 Таъин - даънатлаш
 Таъю - баланд, юксак
 Тарақ - мерос қолган молни тақсимлаш
 Тасвиф - танлаш, тартиб бериш
 Тасфил - софлаш, тозалаш, тиниклаш
 Татаббул - назира, ўқшатма, эргашмоқ
 Тафсир - Қуръон оятларини изоҳлаш, шу тўғриси ёзилган китоб

Тафтинкл - текширишлар
 Таъбири билмол - жаъо тариқасида молини мусодара этиш
 Таҳзиб - бўянмок, хино куймок
 Улабо - алиблар
 Улум - илмлар
 Умрон - ободонлик, фаровонлик
 Усули савтия - ўқитишнинг овозли усули
 Усули фикҳ - шарият қонун-қоидалари хусусидаги илм, фан
 Фаройиз - мерос тақсимлаш қонун-қоидалари
 Фигор - оғир аҳвол
 Фунун - фанлар
 Хайриятан лис-саир - етим моли ҳисобидан хайрия бериш
 Ханзийр - чучқа гўшти
 Хамр - маст қилувчи ичимлик
 Хулжори - сақланмок
 Хусрудунё - йўқотиш, мол-дунёни бой бериш
 Чаҳор чашм ила - интизорлик билан
 Шай - нарса (кўчилиги-ашё)
 Шаҳис - машхур, атоқли
 Шуаро - шоирлар
 Шуруъ - бошланиш
 Эъроз - эътироз, рал этиш
 Эътимол - ишонч, келишув
 Эътино - эътибор, аҳамият бермок
 Ялулох маъал-жамоа - Аллохнинг қули жамоа биланцир
 Яъс - маъюслик, умидсизлик, қайгу
 Қаблал-исломият - исломдан олдин
 Қавлан - оғзаки
 Қазф - тош отмок, лашном бермок
 Қулоч - ҳаққа ва лав каана мурғиш - ҳақиқатни тапир, тарчи
 аччиқ бўлса-да
 Қўрис - аъобланган, жабр қўрган
 Г Дума - Давлат Думаси
 Ҳамият - ор-номусни сақлаш ва уни ҳимоя, муҳофазат қилиш
 Ҳаққул-абал - абадий ҳақиқат, таңғри
 Хирифғ - ҳунар, санъат
 Ҳонюкалю - шу заҳоти, эер қилмок, шошириш
 Ҳўмож - сўвбойи, ярамас

«Ойина»
(1914-1915 й.)

“Академия” нашриёти
Тошкент - 2001

Нашр учун масъул Ф.Р.Эргашев
Рассом Р.Султонов
Мусаххих Г.Абдулласва
Техник муҳаррир, компьютарчи Л.Фахрутдинова

Теринга берилди 2.11.2001 йил. Босинга рухсат этилди
15.11.2001 йил. Бичими 84x108 1/32. Офсет босма. Шартли босма
табоғи 4.7. Нашриёт босма табоғи 4.5. Адади 1000. Баҳоси
шартнома асосида. Буюртма №...

“Akadem-xizmat” босмахонасида чоп этилди.
Манзил: Тошкент, Ўзбекистон шох кўчаси, 45.